

OSNOVI
POTENCIJALNOG
PROSTORNOG
PLANIRANJA

Arh. NIKOLA DOBROVIĆ

ASOCIJACIJA PROSTORNIH PLANERA SRBIJE
SERBIAN SPATIAL PLANNERS ASSOCIATION

Nikola Dobrović (Pečuj, 12. 02. 1897. – Beograd, 11. 01. 1967.) bio je jedan od najčuvenijih srpskih i jugoslovenskih arhitekata 20. veka, te profesor na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu.

Studije arhitekture započeo je u Budimpešti 1915. godine, a nakon prekida zbog I svetskog rata, nastavio ih je na Češkom tehničkom univerzitetu u Pragu, gde je diplomirao 1923. i radio do 1934. kao arhitekta. Vratio se u zemlju i živeo u Lapadu kod Dubrovnika. Godine 1943. se priključuje NOP.

Oktobra 1944. godine postavljen je za načelnika Arhitektonskog odeljenja Ministarstva građevine Demokratske Federativne Jugoslavije. Krajem 1945. postaje direktor Urbanističkog zavoda Narodne Republike Srbije, a posle odvajanja zasebnog Urbanističkog zavoda Beograda njegov prvi direktor i glavni arhitekta grada.

Na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu predavao je od 1946. do 1967. godine, najpre na studijama urbanizma, a potom na predmetu „Savremena arhitektura“, koji je osmislio i uveo u nastavu. Bio je dekan fakulteta od 1948. do 1950. godine. Poslednje decenije života je proveo projektujući, ali i pišući brojne knjige za potrebe nastave na Arhitektonskom fakultetu.

Jedan je od osnivača Društva urbanista Srbije (1955) i njegov prvi predsednik. Bio je dopisni član SANU od 1961. godine i JAZU od 1963. godine. Oktobarsku nagradu grada Beograda dobio je 1962, a Sedmojulsku nagradu za životno delo 1964. godine. Odlikovan je Ordenom rada sa crvenom zastavom 1965. godine, a iste godine je postao i redovni član SANU – Odeljenje za likovnu i muzičku umetnost. Bio je počasni dopisni član RIBA (Kraljevski institut britanskih arhitekata).

Oktobarsku nagradu za urbanističke koncepcije po kojima je građen Novi Beograd dobio je posthumno 1968. godine.

ŠESTO SAVETOVANJE URBANISTA JUGOSLAVIJE
I PRVI REDOVNI KONGRES
SAVEZA DRUŠTAVA URBANISTA JUGOSLAVIJE

u Aranđelovcu,
30. i 31. maja i 1. juna 1957. godine

OSNOVI
POTENCIJALNOG
PROSTORNOG
PLANIRANJA

Priredio
dr Zoran Radosavljević

Beograd, 2017

Arh. NIKOLA DOBROVIĆ

ASOCIJACIJA PROSTORNIH PLANERA SRBIJE
SERBIAN SPATIAL PLANNERS ASSOCIATION

I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

PREDGOVOR PRIREĐIVAČA	7
A MISAONA PODLOGA POTENCIJALNOG PROSTORNOG PLANIRANJA	11
B OSNOVNI POJMOVI POTENCIJALNOG PROSTORNOG PLANIRANJA	15
C STATIČKA I DINAMIČKA SLIKA PRIRODE	26
D PARCIJALNA I TOTALNA DELATNOST U PROSTORU	27
A TEORIJSKE POSTAVKE IZVEDENE IZ MISAONE PODLOGE POTENCIJALNOG PROSTORNOG STVARALAŠTVA	31
B ORGANSKO SHVATANJE POTENCIJALNO-PROSTORNOG PLANIRANJA	38
C PRIRODA KAO MRTAV PROSTOR I KAO ŽIV PROSTOR	40
D TEHNIČKI I VANTEHNIČKI ELEMENTI PROSTORNOG PLANIRANJA KAO PRIMENJENE VEŠTINE	42
E TEORIJSKI I PRAKTIČNI OSNOV URBANISTIČKOG MIŠLJENJA I PROJEKTOVANJA PROSTORA U GLAVNIM NJEGOVIIM VIDOVIMA	46
POTENCIJALNO PROSTORNO PLANIRANJE KAO OBLIKODAVNI FAKTOR	51
INSTITUT ZA URBANIZAM	55
LIK POTENCIJALNOG PLANERA	61
GRAĐEVINSKI INŽENJERI I EKONOMISTI kao planeri u nedavnoj prošlosti, sadašnjosti i neposrednoj budućnosti	63
GEOFIZIČKA USLOVLJENOST ŽIVOTNIH FUNKCIJA ČOVEKA I DRUŠTVENE ZAJEDNICE	65
SMISAO, SVRHA I KORIST ŠESTOG SAVETOVANJA URBANISTA JUGOSLAVIJE	69
REZIME	73

PREDGOVOR PRIREĐIVAČA

Period neposredno nakon okončanja Drugog svetskog rata, bio je veoma značajan za nastanak i razvoj prostornog planiranja u Srbiji, i uopšte u nekadašnjoj Jugoslaviji.

Među dokumentima koji su doprineli učvršćivanju njegove misaone i naučne podloge posebno se ističe referat arh. Nikole Dobrovića „Osnovi potencijalnog prostornog planiranja“, saopšten na Šestom savetovanju urbanista Jugoslavije, održanom u Aranđelovcu, 30. i 31. maja i 1. juna 1957. godine.¹ Nekoliko godina kasnije, donošenjem prvog posebnog zakona iz oblasti urbanističkog i prostornog planiranja u Srbiji – Zakona o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju (1961)², prostorno planiranje će dobiti i svoju normativnu osnovu.

Referat arh. Dobrovića je, kako on to i sam kaže, „misaoni izlet u još nepoznatu oblast potencijalnog prostornog planiranja“ i predstavlja prvi smišljeni nastup na promovisanju prostornog planiranja u širu jugoslovensku teoriju i praksu. Dobrović otvara vrata, široko, naglo, da bi se kroz njih, odjednom videlo više i dalje, tamo gde naši pogledi ranije nisu dosegali. Ako je gdegod i preterao, onda je to proisteklo iz prevelike želje da se smisao, karakter i potencijal prostornog planiranja dovoljno ocrtaju i naglase. Dve decenije i više pre pojave Evropske povelje o prostornom planiranju (1983)³, on upućuje kako je regionalno prostorno planiranje interdisciplinarna nauka, spona između društveno-ekonomskih procesa i prostora, ukazuje na neophodnost naučnog rada i potrebu za formiranjem posebnog instituta za urbanizam/

¹ Prvo savetovanje arhitekata i urbanista Jugoslavije održano je u Dubrovniku (1950), drugo u Zagrebu i Beogradu (1953), treće u Ohridu (1954), četvrto u Ilidži kod Sarajeva (1955), a peto u Portorožu (1956).

² „Sl. glasnik NRS“, br. 47/61 i „Sl. glasnik SRS“, br. 14/65, prečišćen tekst 30/65. Njegovom donošenju prethodile su jugoslovenske „Teze za zakon o prostornom planiranju i urbanizmu“ (1958) i savezni „Nacrt opšteg zakona o prostornom planiranju FNRJ“ (1961).

³ Usvojena 20. maja 1983. godine, tokom 6. zasedanja Evropske konferencije ministara nadležnih za prostorno planiranje (CEMAT) u Toremolinosu (Španija).

planiranje, daje osnovne teze za urbanističko zakonodavstvo, smernice za izgradnju urbanističke službe svih vidova i stepena, naučnog rada u institutima, podizanje kadrova i dr. Kao gejzir izbacuje arsenal izuzetnih ideja i stavova, sa željom da podstakne, da pokrene, da (nas) uvede u novi, kvalitetniji period koji naziva „Velikom inicijativom“, i u kome prostornim planerima poverava ulogu „dirigenta“, reklo bi se, baš onako kako sebe volimo da doživljavamo u stvarnosti!

Rasprava Nikole Dobrovića publikovana je 1987. godine u okviru Edicije „Naseljavanje prostora“, izdavača Centar za multidisciplinarne studije Univerziteta u Beogradu. U Predgovoru tog izdanja, priredjivač – prof. Borko Novaković – kaže: „(...) velikanima, kao što je Dobrović, valja se iznova uvek vraćati, pogotovu kada zataje osnovne vrednosti profesije i njenih efekata.“ Imajući na umu njegove reči i sa željom da se ukaže na baštinu srpskog prostornog planiranja u domenu misaonog, Asocijacija prostornih planera Srbije je odlučila da tekst Nikole Dobrovića publikuje ove 2017. godine, povodom obeležavanja svog jubileja – 20 godina postojanja i rada.

Novo, ponovno čitanje Dobrovićevih „teza“ može da nam posluži za sagledavanje razlika između postavki datih pre 60 godina i puta koji je prevaljen kroz neposrednu praksu, ali, i još važnije, kao podsticaj za pronalaženje nove suštine prostornog planiranja i odbacivanje devolutivnih misli i rečenica kojima smo se poslednjih godina priklonili – za povratak ideji u kojoj je struka poštovana, država i gradovi uređeni, a život građana kvalitetan.

U Beogradu,
oktobra 2017. godine

dr Zoran Radosavljević

*Šta je potencijalno
prostorno planiranje?
– revolucija, evolucija, realizacija,
sve to u pravi čas i na pravom mestu.*

| A | MISAONA PODLOGA POTENCIJALNOG PROSTORNOG PLANIRANJA

Prostorno stvaralaštvo zasniva se na saznanjima i tekovinama nauke i otkrićima na polju umetnosti. Ovakvo mišljenje lako će pridobiti pristalice. Samim tim je rečeno da se prostorno planiranje, a pogotovu potencijalno prostorno planiranje, temelji na dubokim slojevima obe navedene ljudske delatnosti. Isključena je svaka površnost. Ko je prihvatio ono prvo gledište kao svoje, ne bi trebalo više da odbaci kao strano i tuđe ono drugo, tj. da se prostorno planiranje temelji na dubokim slojevima ljudske delatnosti. Tu bi se ipak mnogi pokolebali i bili dovedeni u iskušenje. Već sama rasprava o prostornom planiranju predstavlja veliki poduhvat, a tek ono istinsko i stvarno prostorno planiranje još u mnogo većoj meri. Takvo planiranje zahteva dublje misaono oranje i svesrdno prijanjanje poslu. Ono isto toliko privlači koliko i odbija. Verbalna veština praktičnog čoveka na početku ovog rada ništa ne pomaže.

Sedište prostornog planiranja je u glavama planera. Iz tog sedišta kao iz razglasne stanice vrcaju zamisli u vreme i prostor i primaju kao u nekoj prijemnoj stanici prostorno – vremenske poruke iz duhovnog i spoljnog materijalnog sveta. Reč je o vrlo intezivnom misaonom saobraćaju, istovremenom u svim mogućim pravcima.

U ovom smislu ova rasprava kreće dalje, odbacujući unapred svaku zamerku o suvišnosti teoretisanja.

„Šta su zapravo prostor i vreme?“, postavlja pitanje Imanuel Kant u svojoj „Kritici čistog uma“ u odeljku o transcendentalnoj estetici, „Jesu li realna bića? Jesu li zaista samo odredbe ili odnosi stvari?“ Zatim, ispitujući pojam prostora odgovara: „Prostor nije nikakav empirički pojam izveden iz spoljnih iskustava“. Nadalje: „Prostor je nužna predstava stvorena apriori“, „Prostor se predstavlja kao data beskonačna veličina...“, „Svi beskonačno mnogi delovi prostora su istovremeni...“, „Geometrija je nauka koja određuje osobine prostora sintetički, no ipak apriori“, zatim: „Prema tome, mi možemo govoriti o prostoru, o rasprostrtim bićima itd. samo sa gledišta čoveka“.

Za početak ovog misaonog izleta u još nepoznatu oblast potencijalnog prostornog planiranja i projektovanja, među „rasprostrta bića“, koji preuzima planer, pošto je i sam postao uistinu čovek prostora - „homo spatiosus“, dovoljna su ova pitanja. Odgovori na njih su prosti i jednostavni. Svako dalje razmišljanje o prostoru kao beskonačnoj veličini sa beskonačnim rasprostiranjem u svim mogućim pravcima, prema tome, može se napustiti. To ulazi u delokrug drugih, čisto misaonih ljudi. Od Njutna do Ajnštajna takvi bi se mogli nabrojati na prste. Obraćamo se sasvim određeno saznatljivim stvarima.

Prostor za prigodne mislioe kao što su prostorni planeri znači veštački omeđene celine, jedinice i njihova jedinjenja. U životnoj stvarnosti prostor se predstavlja kao teritorijalna jedinica države, zemlje, pokrajine, oblasti, sreza, specijalnog područja, regiona i komune. To je energičan zahvat u ono što se smatra beskonačnim, a što se kao takvo ne može tačno ni predstaviti. Problem se za nas postavlja ovako: kako omogućiti najcelishodnije, svesno i sigurno snalaženje u svim vidovima prostornih celina i jedinica i to na krajnje bezobziran način, svojstven čoveku XX veka. Svrha je pritom: smišljeno izvođenje raznih ljudskih delatnosti u njima. U tim omeđenim prostornim okvirima postoji svestrano rasprostiranje svih čestica žive i nežive materije, ali na način koji je sagledljiv i podleže kontroli. Takvo zalaženje u probleme dovodi do raznih duhovnih zbivanja. Uporedo sa prostorom i vreme igra svoju određenu i otsudnu ulogu u svakom čovekovom delanju. Vreme je, prema tome, neodvojivo od prostora. Neodvojivo je filozofski, neodvojivo za svaku teoriju i neodvojivo za svaku praktičnu delatnost.

U vezi sa pojmom prostora Kant pruža nekoliko definicija i o vremenu:

„Vreme je nužna predstava koja čini osnov svih zapažaja. U pogledu pojava uopšte vreme se ne može uništiti, premda se iz vremena mogu izuzeti pojave. Vreme je dakle dato apriori. Jedino je u njemu moguća stvarnost pojava“.

„Razna vremena jesu samo delovi jednog te istog vremena.“

Spojivši jedno i drugo, vreme i prostor, Kant nadalje navodi: „Prostor i vreme su dva izvora saznanja iz kojih se mogu apriori crpsti razna sintetička saznanja, o čemu, u prvom redu, daje sjajan primer matematika svojim saznanjima o prostoru i njegovim odnosima“.

Da li Kant smatra prostor i vreme kao oblike čulnog zapažanja a drugi mislioci kao objektivnu stvar ili samo kao relacije, nije od otsudnog uticaja za ovaj trenutak. Potenci-

jalno planiranje se obraća saznatljivijim stvarima da bi iz njih izvuklo najveću moguću teorijsku i praktičnu korist.

Planer, po sebi se razume, ne treba da bude mislilac po zanimanju. Nije to potrebno, niti se od njega to očekuje i zahteva. Ali silom prilika on mora ipak biti iznad dobrih stručnjaka, a prigodice i mislilac. Zahteva to od njega neophodnost prostorno-vremenskog sagledavanja i sinkronizacija izvesnih zbivanja i njihov značaj za teritoriju koja mu je poverena. U potencijalnom prostornom planiranju uzajamno se prožimaju prostor i vreme. Ova činjenica je zasada osnovna i nepobitna.

A pomoć? Zasada ne stiže niotkuda. Planeru neće priteći u pomoć ni pravi mislioci, ni ljudi od pera, niti ma koji drugi javni radnici. Zato planer hteo – ne hteo mora da postane prigodni mislilac. Mora biti sposoban da samelje najrazličitije elemente koji pristizu u njegov duhovni mlin iz skoro svih oblasti društvene delatnosti i društvenog života. Bez dublje misaonosti i bez ovakvih homogenizujućih postupaka prostorno planiranje bi se svelo na puko zanatstvo, na običnu praksu. To, međutim, zbog dometa postavljenih problema ne bi zadovoljilo stvarne potrebe dana. Uostalom, lik planera je poseban problem.

Uzvišen po svojoj važnosti kao nešto što pripada ljudima i njihovoj zajednici u vidu funkcije, prostor ima ujedno i svoj oblikovni instrument u urbanističkom potencijalnom planiranju. Kantova izreka: „Tek prostorom stvari jesu i postoje“ nije prazna opomena. Stvari, naime, ima bezbroj i u veštački ograničenom prostoru. Odnos stvari u prostoru određuje se po izvesnoj zakonitosti. Da bi prostor mogao što bolje da ispuni svoju funkciju i zadovolji potrebe ljudi traga se za tom zakonitošću. Takva težnja, težnja za prostornim poretkom, je osnov potencijalnog prostornog planiranja.

Ako se prostor i vreme izuzmu iz oblasti čiste filozofije, veštački ograniče i strukturalno rasporede tako da ljudsko delanje dobije izvesnu odredbu – fizikalnu, teoretsku i praktičnu usmerenost i korisnost, onda se takav prostor kao isečak prirode javlja u raznim svojim vidovima, već prema tome kako se problem tog delanja postavlja. Pošto može da obradi sve što se javlja u granicama iskustva i da ga savlada, snaga ljudskog duha u potpunosti dolazi do izražaja u prostornom planiranju.

Široko zahvaćenom aktivizacijom materije, proizvodnjom i pokretanjem ljudskih masa već je Prvi svetski rat nametnuo glavnim štabovima zaraćenih naroda uvođenje planskih postupaka u svrhu dobijanja i premeštanja materije, izvlačenja energije iz njih, povećanja pogonske snage i proiz-

vodnje na najbrži i najefikasniji način. Rat se prilagođavao zakonima prostora i vremena. Iz tih računica nisu izostali ni ljudi kao topovska hrana. Šefovi generalštabova su pritom imali izvanredno povoljan položaj. Na vrhu čitave mreže štabova za planiranje i operativu njima je bio podređen čitav disciplinski sistem rada i proizvodnje. Zbog nedovoljnog iskustva i grešaka u planiranju štabovi su se našli zbunjeni u izukrštenom prostoru najrazličitijih sila, koje su oni sami pokrenuli. Sile su dejsstvovalе ponekad divlje i proizvoljno, dotada neviđenom snagom.

Planirajući ponekad dobro, ponekad sasvim loše, vrhovni šef nemačkog generalštaba Ludendorf je prouzrokovao nadprodukciju topova tako da mu se u jeku rata našlo na jednoj gomili 5-6.000 prekobrojnih što haubica, što drugih topova. Podizanje postrojenja za proizvodnju onolikog broja topova time je postalo jalov posao. Učinjena greška znatno je umanjila udarni potencijal njegovog ratobornog naroda.

Izvesne privredne kombinacije i novčani zahvati ratnih režima ostali su u sećanju ljudi razjedinjene Evrope, u razdoblju između dva rata, kao potencijalne mere primenljive i za mirnodopske svrhe i prilike. Težnja za privrednom autarhijom navela je upravljače državnih teritorija na plansku privredu, metodologiju planiranja sirovinama, energetskim bazama, proizvodnjom i potrošnjom. Socijalističke težnje u SSSR-u, kao i specijalni zahvati u totalitarnim državama, nametnuli su planiranje privrede i proizvodnih sredstava na način koji im je bio svojstven. Prodorniji zahvati kapitalističkih zemalja izazvali su još jače dejsstvo slepih i neposlušnih sila u prostoru. Posledica toga je bio, u razdoblju između dva svetska rata, čitav ciklus ekonomskih kriza i drugih poremećaja u sve kraćim vremenskim razmacima.

Ovo novo zbivanje u prostoru nije ostalo izvan pažnje svesnih arhitekata. Oni su najpre pokušali da svoju delatnost prošire i na oblast neizgrađenih površina, daleko izvan naseljenih mesta i da i njih stave pod svoju kontrolu. Tragajući zbog drugih razloga za silama koje dejsstvuju u pozadini naseljenih mesta, oni su sagledali potrebe i „regionalnog planiranja” i udarili njegove temelje. Ali samim tim regionalno planiranje je postalo političko pitanje izvan moći i delokruga arhitekata. Uloga urbaniste-arhitekta time je bila skrenuta, bar u teoriji, u nove oblasti i pod novim svetlom životnih i stručnih problema, dotada neviđenog obima i neslućenog dometa.

| B | OSNOVNI POJMOVI POTENCIJALNOG PROSTORNOG PLANIRANJA

Kadgod se preduzimaju odlučniji koraci da se uvede neka nova teorija i praksa, i to sa dometom kakav ima potencijalno prostorno planiranje, nije na odmet, pa čak to izgleda i neizbežno, da se utvrde izvesni pojmovi, njihova kategorizacija, smisao i međusobni odnos sa gledišta postavljenog zadatka. Kao što se arhitektura, onako zalutala, može uvek da vrati na zdrave temelje tehničke arhitekture kao na svoju osnovicu i, oslobodivši se svojih zabluda, ponovo da krene na put, tako se i u oblasti prostornog stvaralaštva treba osloniti na opšte pojmove potencijalnog planiranja i vratiti se na njih kadgod se u toku njegove razrade pojavi nesigurnost i sklonost ka lutanju. Po sebi se razume da ovom prilikom nisu još svi pojmovi potencijalnog planiranja obuhvaćeni, niti potpuno protumačeni i međusobno usklađeni. Za sve je to potreban duži, sistematskiji i složeniji rad, sa time se mora pomiriti; ovo je tek početak. Iz jednog pojma račvaju se mnogi novi, izukrštavaju se, izronjavaju neočekivano na drugom području samo osenčani u drugom smislu. Osnovni pojmovi ipak sačinjavaju kostur potencijalnog prostornog planiranja, a bez tog i takvog kostura nije moguće razborito delati i odlučivati u prostoru.

Iz pojmova teorijske strukture proizilazi pojmovno primenjeni kostur osnovnih postavki prakse i metodologije prostornog planiranja. Pojmovi imaju svoje nazive. Što je naziv tačniji, to je pojam sa više tačnosti pušten u saobraćaj. Služeći se istim rečnikom, zainteresovani stručnjaci, u prvom redu planeri, moći će da se sporazumevaju jednim jezikom misaonog saobraćaja. Izvesne pojmove poznate od ranije kao takve, osim toga, treba sada ponovo utvrditi i njihov značaj i domet odrediti prema duhu i rečniku potencijalnog prostornog stvaralaštva.

Pokušaj da se pojmovi nadovežu organski jedni na druge daje sledeći raspored u rečniku potencijalnog prostornog planiranja:

Intuicija

u oblasti potencijalnog prostornog stvaralaštva znači neposredno poimanje i razmatranje njegove problematike, nepojmovno saznavanje na osnovu svih dalje navedenih pretpostavki. Saznanje iskonsko; suština saznanja se u slučaju potencijalnog

stvaralaštva zasniva na stvarima spoljnog iskustva, no nisu odsutni ni duhovni doživljaji. Kao u svakom naučnom i umetničkom stvaralaštvu intuicija je saznajna moć kojom planer mora biti obdaren. Blagodareći intuiciji planer postaje svestan misaonog procesa; to je psihološki element radnog procesa; intuicija se ne može odvojiti od stvaralaštva i od čulne i razumske spoznaje. Preko intuicije dolazi se do ideja.

Ideja:

Ideja je iskonski proizvod duše usredsređena i aktivirana čitavim nervnim sistemom i svom osećajnošću čovekovom u vezi nekog problema. Pri naziranju novih misaonih oblasti nužno se javlja potreba za novim idejama. Potencijalno prostorno planiranje je novo područje. Zavisno od toga sa koje se strane pristupi njegovom ocrtavanju, u njemu se nastanjuju nove ideje u raznim svojim vidovima, i to:

- a. kao slika, oblik, lik (relacija i ocrtavanje prostora),
- b. kao misao: stvaralačka misao, pokretačka misao, zamisao, pojam i vodeća misao. Potencijalno prostorno planiranje treba da se ispuni u tom smislu ovim vidovima ideja.
- c. kao predstava, obrazac, sadržajno saznanje, fantazija i duhovitost.

Ideje iskrsavaju iz pozadine svesti; izražavaju se usredsređenom snagom duhovnog bića. One nisu produkt površinske, već dubinske svesti. Nagon borbenosti podbada tu dubinsku svest; upućuje ga u pravcu ideja. Jedinjenjem i povezivanjem ideja oblikuje se razumna koncepcija po nečem i o nečem. Unutrašnji napon ne popušta ponekad ni onda kada je vlasnik svog „ja“ već sklon da se preda duševnom i fizičkom odmoru. Tek pri inače potpunom ispražnjenju ili iskopčavanju pozadine i njenog napona nastaje mogućnost prekida u potrazi za idejama. Površinska svest pruža samo praktične ideje za praktične ljude i za praksu.

Materija kao prirodna masa i fizikalni pojam

Ideje obrađuju i materijalno biće Zemlje i zato je materija najvažniji sastavni deo prostora. Javlja se u: čvrstom stanju kao smesa zemljine lopte, kao plinoviti omotač u vazduhu, kao tekućina u ciklusu vode, nafte, mineralnih izvora itd.

Masa se pokazuje kao živa ili neživa, u stanju mirovanja ili u pokrenutom stanju, već prema tome da li joj čovek pristupa kao posmatrač ili istraživač. Mase su neizmerno velike ili neizmerno male.

Nalaze se u svetu makrokozma i u svetu mikrokozma. Pod mikroskopom se zapažaju kao vidljiv, a postoje i kao nevidljiv sastav.

Materija kao faktor:

U geološkim i geografskim jedinjenjima u ulozi nosioca latentne i kinetičke energije javlja se kao energija i potencijal, kao sirovinaska baza, kao prirodni saobraćajni put u vidu: jezera, mora, velikih reka, kao posrednik pri prenošenju energije, svetla, zvuka, toplote, elektromagnetskih i drugih kozmičkih zračenja itd.

Faktori (spoljni i unutrašnji):

Spoljni faktori stižu u oblast potencijalnog prostornog stvaralaštva iz spoljnog fizičkog sveta.

Unutrašnji faktori izvire iz zajednice ljudi i njihovog delanja.

Faktori iz obe ove oblasti mogu biti stalni i promenljivi, prelazni (iz promenljivih u konstantne i obratno), zatim statički, kinetički i dinamički, prirodni, veštački itd. Faktori su vid proverenih sila.

Sile:

prirodne i veštačke, slepe, udružene, dispartne, koncentrične, tj. centripetalne i centrifugalne, tangencijalne, skrivene – latentne, aktivne – rezultujuće, materijalne i duhovne, merljive po dejstvu, nemerljive po dejstvu, korisne, nekorisne, stalne, povremene, upotrebljene, neupotrebljene itd.

Objekt:

Sile deluju na objekte; oni su: prirodni i veštački; veštački objekti su najraznovrsnijeg tehničko-privrednog karaktera; u prostoru, u njegovom koordinatnom sistemu predstavljaju tačke određenog oblika, stilizacije i veličine.

Stilizacija: matematičkim izrazima ili crtanim znacima. Prirodni objekt je svaki geografski sastav i predmet.

Energija:

znači ili skrivenu snagu, vezanu u prirodnim sastojinama (latentna snaga) ili aktiviranu (energija actualis); oslobođenu i pokretačku, radnu sposobnost ljudi, mašina i mašinskih postrojenja i njihovu spregu; promenljiva iz jedne u drugu.

Potencijalna energija:

odnosi se specijalno na živu snagu, tj. na onu vrstu energije koja je u svom delovanju lišena svih usputnih smetnji (agregatnog stanja, kvalitativnih postupaka, neposredno u svom dejstvu i na višem stepenu) najveće moguće energije koja se može dobiti pod istim objektivnim uslovima i uz isti trud ukoliko se postupa znalacki.

Prostor:

strukturalan i šupalj, apstraktan, imaginaran, racionalan, iracionalan, stvaran, beskrajan ili ograničen, fizikaln, pokrenut ili stalan, oblikovan – izobličen, planiran ili neplaniran, uređen ili neuređen, jednoliko razvrstan, jedinstven, nedeljiv ili razjedinjen, iluzionističan itd.

Prostorna energija:

Evidentiranje svih latentnih, aktivnih i potencijalnih energija umesto njihovog međusobnog satiranja. Skup žive snage koja se krije latentno ili je oslobođena kao pokretačka snaga u mašinskim postrojenjima ili u ljudima na teritoriji izvesne i određene prostorne jedinice; postoji kao duhovno zračenje i najzad kao kvalitet u umetničkim delima (dejstvo oblikovnih faktora).

Planiranje:

znači predviđati na osnovu utvrđenih ili pretpostavljenih podataka, spoljnih i unutrašnjih faktora, sila i energija po njihovoj međusobnoj zakonitosti u pravcu jedne jedinstvene mada pokrenute a ne i ukrućene kompozicije. Svojom aktivnošću planiranje ne ide dalje od određivanja mesta za podizanje pojedinih objekata do odlučivanja o njihovom podizanju. Praktična svrha planiranja u krajnjoj liniji je da odredi zadatke za projektovanje;

Misli; i dela prostorno-vremenski, služeći se značajki sinkronizirano svim onim što je u prethodnim stavovima navedeno. Rukovodi metodološki izvođenjem plana.

Potencijalno planiranje:

je vid najfunkcionalnijeg planiranja prostora korišćenjem svih raspoloživih elemenata u datom periodu svim mogućim sredstvima planerskih veština.

Projektovanje:

Projektovanje je stručna delatnost – derivat – šireg okvira planiranja u vezi podizanja nekog objekta ili izvršenja određenog zadatka bilo koje vrste u prostoru.

Predmet projektovanja je određen, ukrućen, sveden na obim svoje sopstvene kompozicije.

Svi spoljni faktori su pritom već utvrđeni. Projekt rešava sopstvene probleme oko detaljne razrade i izvođenja dela; to je njegova svrha.

Elementi planiranja (priroda, društvo, čovek, stroj)

Priroda kao prostor, vreme kao regulator, čovek i stroj kao stvaraoci, stroj kao njegovo oruđe. Priroda je predmet i pozornica tog stvaranja, čovek i njegova zajednica su svrha, a mašina kao pomoćnik pri osvajanju i obrađivanju prirode kao predmeta i pozornice.

Čovek kao subjekt, priroda kao objekt i mašina kao instrument nerazdvojno su međusobno povezani. Ali između njih isključuje se svaka proizvoljnost; sve se odvija po unapred utvrđenom planu. Priroda se

kao predmet javlja u neizmernim masama, čovek u formiranim zajednicama, mašina u sprezi i u ogromnom mnoštvu i energetske jedinjenjima.

Sva tri elementa mogu biti pokrenuta. Derivacijom pokrenutih elemenata pravi se presek u bilo kom momentu planske radnje.

Čovek kao subjekt u takvim zbivanjima nužno će biti pojačan radom „elektronskog mozga“.

Čovek:

kao svesno stvaralačko biće; čovek XX veka, savremen, prosvetljen, kome je nerad nepodnošljiv; koji je oslobođen svih vulgarnih strasti, koji je glumac života, a ujedno i gledalac, koji oseća da mu je život bez plana štetan i dosadan i da mu ništa nije poklonjeno; pripada zajednici ljudi koja u svoju delatnost uvodi plan. U tom društvenom planu mašina kao oruđe stoji na prvom mestu.

„Cogito ergo sum“ - „Mislim, dakle postojim“, „Non cogito ergo sum“ - „Ne mislim, dakle ne postojim“. Ovu Dekartovu izreku treba u XX veku proširiti na društvenu svest. Prostorno potencijalno planiranje omogućava jedinki i zajednici da misle, a prema tome i da postoje na višem nivou; nije dovoljno samo misliti. Treba razapeti duševnu opnu do krajnje granice zategnutosti; izvesno je da sva osećajnost dolazi prvenstveno od načina mišljenja. Čovek kao živa energija.

Mašine:

Izvanrednom moći mašina i mašinskih postrojenja čovek sam i njegovo delanje umnožili su se mnogostruko u pogledu snage, brzine i tačnosti, trajnosti i ekonomičnosti rada; fizička oprema čovekova – sa svega pet čula – profinjena je pomoću strojeva i preciznih sprava od mikrokozmičkog do makrokozmičkog osmatranja pojava; ono što važi za čoveka važi prvenstveno za društvo kao sopstvenika sredstava rada, proizvodnje i korisnika energije.

Matematika i geometrija:

Nevidljiva, svugde prisutna duhovna „kvintesencija“, vidljivo ukružena u svojim zakonima. Bez nje nije moguće predstaviti ni prostor ni vreme i prilagoditi ih ljudskim potrebama. Svojim sintetičkim postupcima štedi ljudima strahovita lutanja i zaobilaženja. Kao osnovica logičkog mišljenja, suprotna svakom protivrečju, matematika doprinosi da čovek uvodi strukturu u sva područja svog delanja, pa tako i u oblast potencijalnog planiranja. Ustvari, tek sposobnošću da se primene matematički znaci i sintetički postupci i da se s njima tačno izražava prostorno planiranje postaje u pravom smislu te reči stvarno „potencijalno“. Svaka delatnost je to moćnija što više mogućnosti postoji za njenu stvaralačku primenu. Matematičari mogu, prema tome, imati važnu ulogu u potencijalnom prostornom stvaralaštvu.

Iluzionizam kao shvatanje:

Proizvoljan produkt zanesene jedinice koja predstave o nečem koloriše; planer ih razmatra i vaju posredstvom subjektivno pokrenute uobrazilje. Po tome se razlikuje od imaginacije s jedne strane i od objektivne realnosti i realnog htenja uopšte.

Kao vaspitno sredstvo i sredstvo rasonode – pozorište, film, narodne svečanosti pod vedrim nebom – iluzionizam u nekom prenesenom smislu kao svesna zabava i rasonoda, može da ispuni i neku objektivnu ličnu ili društvenu potrebu. Bezazlen iluzionizam, lišen svake tendencioznosti, može najbolje da izvrši svoju svrhu duševne i fizičke rekreacije. Može da se posluži i sredstvima koja se graniče sa magičnim.

Prema tome, iluzionizam može, naročito u urbanističkom projektovanju, da nađe svoje odgovarajuće mesto u prostoru.

Racionalizam kao shvatanje:

Racionalno delanje je najprisniji pratilac svakog čovekovog umovanja i stvaranja. U svem tom delanju čovek postavlja ciljeve koji se poklapaju sa shvatanjima prostornog uma i razuma. Služi se indukcijom. Društveni um primenjuje racionalizam u delanju društvene zajednice; on smatra da je racionalno ono što je razum utvrdio kao ispravno po gore navedenim pitanjima; njima se izbegavaju nepotrebnici gubici; osniva se na funkcionalnom načinu mišljenja. Potencijalno prostorno stvaralaštvo takvo racionalno delanje propisuje i uslovljava kao početnu i krajnju svrhu sveg planiranja; samo što je racionalizam u takvim razmerama vrlo složena stvar i veliko opterećenje čak i za sam „društveni mozak“ na početku rada.

Kao i u arhitekturi svrhovitost, tj. maksimum postignutih vrednosti, i ispunjenje postavljenog zadatka, jednom reči funkcionalizam, i u potencijalnom prostornom stvaralaštvu predstavlja jedan od glavnih produkata racionalizma. U poređenju sa arhitekturom domet i obim funkcionalizma srazmerno rastu u oblasti prostornog planiranja. Potencijalno prostorno planiranje je u prvom redu potpun (integralni) racionalizam ukorenjen u svesti društva.

Empirizam kao shvatanje:

Zasniva se po svojoj suštini na stečenom iskustvu i na senzibilnosti, ukoliko je reč o putevima saznanja. Osećajnost kao izvor saznanja može biti i suprotan racionalizmu. Empirizam se javlja kao korektura funkcionalnog pokreta i u arhitekturi, jer je funkcionalnost – svrhovitost – jedan od glavnih produkata racionalizma.

Čim postanu prošlost, izvesni poduhvati potencijalnog planiranja mogu, u daljem procesu stvaralaštva, da se podvrgnu empiriji kao korekturi i da postanu sredstvo za sticanje novih saznanja na osnovu dotadašnjih postignuća.

Konstruktivizam kao shvatanje:

Konstruktivizam u arhitekturi prvenstveno i odlučno ističe prednost konstruktivnog sklopa zgrade kao najpodesnijeg sredstva svrhovitosti. Iz te svrhovitosti proizilazi tehnički oblik utemeljen na racionalnom rešenju objekta. Težnje konstruktivizma i konstruktivni karakter savremene arhitekture kao takve u svojoj celovitosti ocenjuje se sa gledišta izgradnje novog društva, njegovih socijalnih i privrednih problema. Time su arhitektura i usluge koje ona čini dovedeni neposredno u vezu sa problemima društvene zajednice. Konstruktivizam je sredstvo za uspostavljanje prostornog poretka.

U potencijalnom prostornom planiranju, po sebi se razume, od značaja je ono što se odnosi na vrednost i ciljeve pojedinih objekata. Ali u prostornim jedinicama i celinama konstruktivizam se javlja kao struktura planiranja i projektovanja; a ta struktura je ujedno i strategija i taktika prostornog planiranja. Čvrstina strukture određuje konstruktivnu vrednost i odredbu potencijalnog prostornog stvaralaštva u odnosu na izgradnju novog društva i njegovih problema. Ta se struktura kuje od raznovrsnog materijala.

Organsko kao shvatanje:

Potencijalno prostorno planiranje daruje život i mrtvoj materiji i prirodi. Kao svaka društvena disciplina u kojoj je bitno izražena svest za organsko i kao pogonska snaga, prostorno planiranje povezuje stvari, sredstva i njihovu svrhovitost u nedeljivo jedinstvo. Ovakvo teleološko dejstvovanje potencijalnog planiranja proizvodi organe i organizme. U njihovom prostorno-vremenskom bitisanju odlučuje izvesna zakonitost montirana planski. Potencijalno prostorno planiranje se podudara sa organskim shvatanjem uređenja prostornih celina i prostornih jedinica svih vrsta.

U takvom organizmu, u kome je iznutra sve teorijski određeno i praktički udešeno, dolazi jedinstvom sila teleološki određenih do sistematske reakcije na sve nove nadražaje i uticaje spolja, i to bilo na koji način i bilo na kom mestu, iz razloga što je u njemu svaka sila u službi celine, a ta celina pak radi i zauzima se za lokalne sile i prilike.

Imaginacija kao moć i shvatanje:

Da izazivanje izvesnih predstava – živih i kolorisanih – naslućenih slika kao proizvoda uobrazilje, dakle čiste imaginacije, može odigrati svoju ulogu kao duhovno pronalazaštvo i u potencijalnom prostornom stvaralaštvu, to je van svake sumnje. Uloga čiste i ničim nepomućene mašte koja prethodi svim iracionalnim a pogotovu racionalnim postupcima prostornog stvaralaštva je neprikosnovena. Bez mašte potencijalno planiranje, kao i svako prostorno stvaralaštvo apriori je lišeno svake misaone predstave. Prostor se u prvom redu vaja snagom mašte. Nema intuicije bez mašte. U svom početnom stadiju te predstave se ne razmatraju strogo sa gledišta verne stvarnosti i njene predmetne istinitosti; to je zadatak narednih faza stvaralaštva.

Način mišljenja:

logičan, nelogičan, deduktivan, induktivan, pravolinijski, „n” dimenzionalan, diferencirajući, integrujući, dvodimenzionalan i prostoran, stvaralački i birokratski, progresivan i reakcionaran, revolucionaran i evolucionaran, potencijalno intezivan ili činovnički razvodnjen, destruktivan i konstruktivan, objektivan i subjektivan, kabinetski pedantan, stručno ortodoksan.

Misaonost kao opomena:

Vara se onaj koji misli da metodologija na stručno-zanatskom stepenu može da ispuni krajnju svrhu čovekove radinosti i njegove zajednice u prostornom planiranju. Zanatskom metodologijom samo se šematski i površinski ispunjavaju i mehanizuju sve manifestacije života. Takav bi život ličio na život mrava i krtica pod zemljom i pčela iznad njene površine. Život se doduše trenutno obezbeđuje, ali se i statizira; uvek na jednom te istom stepenu. Misaonost igra ulogu i prema tome da li se život pojedinaca i društvene zajednice odvijao na višem nivou duhovitosti i doživljavao kako to dolikuje čoveku XX veka, istrgnutog iz zagrljaja najvulgarni-

jih strasti. Krugu ljudi zaposlenih oko potencijalnog prostornog planiranja, dakle planera, potreban je i čovek od misli, profesionalni mislilac – filozof, kako se takav čovek od vajakada naziva. On neće razmišljati samo naknadno o pojavama okolnog sveta, već će svojom misaonošću biti simultano ukopčan u stvar prostornog stvaralaštva. Potencijalna vrednost te vrste delatnosti time će biti još veća i moćnije obezbeđena od neželjnih grčeva.

Ne može se ni zamisliti da bi se proces mišljenja mogao odvojiti od procesa stvaranja, takvih razmera i dometa kao što je potencijalno prostorno stvaralaštvo i da bi stvaraoci – silom prilika – postali više od prigodnih mislilaca. Možda je to za početak bilo dovoljno u nedavnoj prošlosti, ali bi bilo nedovoljno i predstavljalo bi nepotrebno opterećenje za ljude – planere utonule celim svojim bićem u proces stvaranja kad bi se ovako nešto od njih i nadalje zahtevalo.

Napred navedeni pojmovi kao osnovni mogu biti jasno izdiferencirani u svesti planera. U stvarnosti i u procesu prostornog planiranja oni nisu uvek samostalni i nezavisni. Vrlo često se javljaju u agregatnom stanju; do njihovog pravog smisla i opravdanja dospeva se tek nakon izvesnog raščišćavanja tog stanja. Ukoliko su i raščišćeni, između pojedinih pojmova postoje i korelativni odnosi, a što je najvažnije, funkcionalna zavisnost.

Sušтина planiranja se, na primer, zasniva na pojmovima racionalizma, iracionalizma, imaginacije, iluzionizma, empirizma, funkcionalizma, konstruktivizma i na organskom shvatanju prostorno vremenskih postupaka.

Prema tome, agregatno stanje suštine planiranja P1 izražava se matematičkim oznakama (početnim slovima napred navedenih pojmova):

$$P1 = R + IR + I + IL + E + F + K + O$$

Ali funkcija planiranja je zavisna od vrednosti pojedinih nezavisnih količina koje su kao faktori primenljive. Shodno ovoj postavci, a u odnosu na prostor i vreme, dobija se osnovni izraz:

$$P1 = f(p + V)$$

U odnosu na pojedine promenljive faktore planiranja osnovni matematički izraz prostornog planiranja dobija oblik (materija, sila, energija, čovek):

$$P1 = f(m + s + e + \check{c})$$

i tako sve redom, prema tome s koje strane se prilazi pojmu i procesu planiranja.

| C | STATIČKA I DINAMIČKA SLIKA PRIRODE

Prostorne celine i prostorne jedinice kao teritorijalni okviri predstavljaju kako u smislu upravljanja njihovom privredom tako i njihovog uređenja i oblikovanja ustvari samo isečke prirode. Prema geografskoj širini i dužini, geofizičkim uslovljenostima i lokalnim osobenostima priroda se u tim prostornim celinama i jedinicama javlja na svoj način, karakterističan za dati položaj. Pri potencijalnom uređenju prostora ovo načelo je osnovno isto kao i pri najopštijem prilaženju određenoj problematici.

I na relativno maloj rasprostranjenosti kao što je, na primer, teritorija FNR Jugoslavije zapažaju se velike razlike u svojstvima i ispoljavanjima prirode. Mediteranski predeli se u svakom slučaju bitno razlikuju od kontinentalnih područja države i prilika u unutrašnjosti zemlje.

Teritorijalni okviri su veštačke tvorevine. Treba da odgovaraju snagama pojedinih društvenih zajednica kojima one raspolažu u borbi sa prirodom. Ta se borba vodi da bi se savladala njena otpornost, oplemenili i humanizirali tereni, najzad zbog njihovog uređenja i oblikovanja. Prostorno planiranje nužno teži da se u prirodu uvedu sklad i ravnoteža.

Statička sila prirode je prividno latentno stanje energije. Oslobođena energija može biti dvojaka: proizvedena od same prirode (toplotna energija sunca, radioaktivne čestice i zračenja, kretanje vazduha itd.) ili ona koja nastaje delatnošću ljudske volje. U ovim slučajevima vezana – latentna – energija najpre postaje oslobođena, aktivna.

Od prirode proizvedena energija se nekorisno gubi ako čovek nije kadar da je stavi u svoju službu. Uporedo sa razvojem nauke sve se više saznaje za postojanje raznih slobodnih energija, koje čovek još ne može da upregne u svoja kola, a čiji je gubitak usled toga još neizbežan. Zato je toliko važno unapređenje nauke koja sprečava ovakve gubitke. Pogađaju li ti gubici neku tehnički razvijenu zemlju, koja bi bila u stanju da proizvede odgovarajuće tehničke uređaje, a to ipak ne čini, u tom slučaju može se govoriti o stvarnim društvenim gubicima. Oni se mogu pripisati poglavito

nepažnji rukovodećih krugova tih zemalja.

Oslobađanjem iste vrste energije pokreću se istorodne sile, a oslobađanjem raznorodnih energija stupaju u dejstvo najrazličitije sile u neslućenim količinama.

Istorodne sile mogu u planiranju dati jedinstvenu rezultantu, sa kojom se svakako lakše postupa. Broj mogućih rezultanti predstavlja glavne elemente potencijalnog prostornog stvaralaštva; njihovom pomoću postiže se vrhunski cilj: najcelishodnije unapređenje materijalnog i duhovnog društvenog bića.

Energija se dobija iz materije tehnikom na različite načine. Prerodom materije energija se oslobađa ili se kao veštački homogenizirana materija osposobljava za veće funkcije (materija iz druge ruke). Takva materija postaje nosilac veće energije, odnosno mogućnosti, a mogućnosti su neka vrsta voznog reda za prenos energije i vršenje rada. Otuđa važnost tehničkih postrojenja za potencijalno planiranje.

Homogenizirana materija može biti:

- čvrsta,
- tekuća,
- plinovita,
- elektromagnetska,
- kosmičko zračenje itd.

| D | PARCIJALNA I TOTALNA DELATNOST U PROSTORU

Pre nastajanja strojne ere delatnost ljudi u slobodnoj prirodi bila je neznatna. Stari vek je doduše poznavao izgradnju drumova, raznovrsnost njihove mreže, uređenje morskih luka i drugih uređaja. Apsolutistički vladari i aristokratija znaju za vrtno uređenje velikih površina. Dokazuju to prostrani francuski i engleski vrtovi XVII i XVIII veka. Inače, velike površine su u to doba pokrivene isključivo šumama. Samo se ostala raspoloživa zemljišta koriste za poljoprivredne svrhe. Priroda je imala preimućstvo. Ljudska preduzimljivost je bila podređena. Korist od poljoprivrede i proizvodnje bila je usled ekstenzivne obrade neznatna i nesigurna u poređenju sa sadašnjim stanjem.

Svaka teritorijalna jedinica imala je u prošlosti na svoj način smišljen poredak i životni prostor koji je odgovarao strukturi društvene zajednice. No, sve ove teritorije bile su nesrazmerno više izložene nasrtajima, dok je ona sama ekstenzivnim načinom gazdovanja, ostajala skoro netak-

nuta. Sve veći napredak tehnike omogućava da čovek sve nemilosrdnije prisiljava prirodu na poslušnost, a time u vezi i da koristi sva njena bogatstva. Raniji poredak u prostoru sve više ustupa mesto neredu i bezobličju. Međusobni odnosi prirode i čoveka su poremećeni, a život društvene zajednice otežan i doveden u krizu koja ozbiljno zabrinjava. Trebalo bi, međutim, da je obratno, jer mašinama čovek stiže moćnog saveznika u borbi sa prirodom. Sami strojevi povoljno utiču na umirenje dotada neukrotljivih prirodnih sila. Po svim geografskim širinama i dužinama, u raznim dubinama zemlje i visinskim sferama njenog omotača pristupa se sve intezivnijem korišćenju prirode. Rađa se novo društveno oruđe, moderna tehnika.

Preduzumljivost ljudi u svim pravcima privrede i proizvodnje dobija putem tehničkih uređaja neviđene razmere. Međutim, svaki poduhvat se provodi kao nezavisan čin, kao neka vrsta parcijalnog utelovljavanja nečeg novog u prostor i u postojeći sklop prirode. Samom tom činjenicom nastaju u pozadini društvenih zbivanja nove sile; one počinju na svoj način da deluju i utiču stihijski na živi sklop ljudske zajednice. Sve do onog momenta dok se priroda nije zasitila tehničko-privrednim uređajima, ovo nepravilno i neorganizovano delovanje sila slabo se primećivalo. Još se manje uočavalo njihovo gubljenje u prazno, a nije se naslućivalo ni njihovo međusobno trvenje i sukobljavanje. Oba svetska rata su pokazala očigledno kako konstruktivnu tako i razornu moć tog novostvorenog stanja, kao i posledice zasićenosti prostora tehničko-privrednim postrojenjima. Te su sile već ispoljile elementarnu snagu stihije. Potreba da se ljudska delatnost i delovanje tih sila prouči i da se pristupi njihovom usklađivanju po nekoj zakonitosti postala je zadatak dana čim je nastao mir. A pošto se sva ova zbivanja odvijaju u prostoru, trebalo je misliti u potpunom smislu reči prostorno. Stvorio se nov čovek, „homo spatiosus“, čovek prostora, čovek koji misli prostorno, dela u prostoru, računa u prostoru, osvaja prostor, uređuje prostor, planira i projektuje prostor u smislu njegovog „n“ dimenzionalnog prostiranja. Uporedo sa prostiranjem javlja se i vreme kao obavezan pratilac svakog prostornog delanja. No, sve to prevazilazi sposobnost i domet čoveka - pojedinca. Nastupa društvena zajednica kao kolektiv koji misli prostorno, koja osvaja i uređuje prostor. Za osvajanje i uređenje prostora mora i društvena zajednica da se pripremi i u tu svrhu sebi pronađe pogodan i odgovarajući instrument. Taj se instrument za sad nazire u potencijalnom prostornom planiranju i projektovanju. Razrada njegove osnove, teorije i prakse stoji u prvom planu društvene delat-

nosti. Prostorno planiranje ima svoj „moment“.

Radom na ovoj novoj društvenoj delatnosti arhitekt – urbanista u svom delokrugu prelazi preko ograničenih atara naseljenih mesta. Dok je doskoro mislio u ograničenom prostoru shvatajući njegov obim i izgled više euklidovski, stereometrijski i planimetrijski ukrućenim obrascima, sada je prinuđen da svoju maštu otpusti u beskrajn prostor, ograničen samo veštački u obliku raznih teritorijalnih jedinica i da sve svoje htenje i delatnost uskladi sa otkucajima časovnika.

Kod ove izmenjene uloge urbaniste javlja se razlika i u tome da li čovek stupa u prirodu samo kao posmatrač ili kao punokrvni stvaralac i oblikujući faktor.

Nekadašnji čovek je pljačkao prirodu i pabirčio prirodne plodove iz prve ruke. Posle toga počeo je mučno da je koristi i to na krajnje ekstenzivan način. Nastankom strojne ere dolazi do svestranog korišćenja prirode, ali i do nepredviđenog remećenja uspostavljene ravnoteže. Nauka i tehnika su nastupale zapostavljajući istodobno planiranje prostora. Umetnost oblikovanja prostora ostala je po strani. Superintezivno korišćenje prirode na pragu II strojne revolucije već nameće ljudima uspostavljanje poremećene ravnoteže kao bezuslovnu i preku potrebu, i to baš pomoću nauke i industrije i uvođenjem potencijalnog prostornog stvaralaštva kao odgovarajućeg instrumenta. To je nešto novo i savremeno što ujedno nagoveštava početak Velike akcije. Time je prošlo vreme parcijalnih zahvata i nastalo doba totalnog uređenja prostora.

Potencijalno prostorno planiranje, iako sa izvesnim zakašnjenjem, nesumnjivo pokazuje put novom prostornom poretku i prisnijim odnosima između prirode, prostora, čoveka i njegovog vremena. U tome se sastoji glavni zadatak i ispunjavanje ciljeva ove nove društvene delatnosti. Uspostavljanjem ravnoteže između prirode, prostora, vremena, materije, energije i čoveka društvena zajednica će savladati krizu i uzdići se na moćne položaje sa kojih će bolje sagledati osnovu i pravu svrhu svog postojanja.

Samim tim nastaje nova umetnost i nauka o prostornom planiranju i projektovanju. No time su i neuporedivo porasli faktori o kojima treba voditi računa i kojima treba moćno ovladati. Arhitekt – urbanista mora da pronade prostorni regulator i modulator da bi sa svoje strane doprineo tome da se raspuštene sile ukrote i primoraju na poslušnost, upućujući ih istovremeno na vršenje izvesnih funkcija određenih društvenim planom.

Početni uslovi za to su: utvrđivanje misaone pod-

loge potencijalnog prostornog planiranja.

U pogledu svog sopstvenog stvaralačkog dometa potencijalno prostorno planiranje kao nova umetnost i nauka ne može biti dirigovano. Kao što razni metodi i sistemi nastave u oblasti likovnih umetnosti i muzike ne mogu davati tačna uputstva za stvaranje visokovrednih slika, skulptura i muzičkih dela, još manje se u prostornom stvaralaštvu mogu krutim propisima određivati ostvarenja velike vrednosti.

Izvesna svojstva – sporedni produkti – potencijalnog prostornog stvaralaštva dovode do mirenja individualizma i kolektivnog delanja, tj. pojedinačnog i opšteg, zajedničkog. Pomoću tih osnovnih pojmova, njihovog rečnika i smisla može se dospeti do obradljive količine saznanja a time i do podesne kontrole svih postupaka na području potencijalnog prostornog stvaralaštva. Glavni problem prostornog planiranja kao nauke uvek će neosporno biti u tome da se podesno primeni na život.

Baš zato što se osnovne postavke prostornog stvaralaštva zasnivaju pretežno na prirodnim naukama koje su u svom razvoju daleko pretekle duhovne nauke, prostorno stvaralaštvo je obojeno nekom vrstom savremenog naturalizma. Ali fizički mehanizam koji je dala tehnika na pojedinim svojim područjima ne samo što još nije u dovoljnoj meri savladan, već on nije ni načinjen u tolikoj meri da bi funkcionisao i pružao mogućnost da se izbegnu gubici.

Preko njegovih raznovrsnih ispoljavanja i pojava najzad je uočena mogućnost mnogostrukog života. Sada se traga za zakonitošću koja treba da se uspostavi između čoveka, prirode (predela, privrede, naselja, saobraćaja, uprave i mašine kao oruđa). Prostorni poredak predstavlja osnovicu za stanje, težnje, potrebe i mogućnosti društvene zajednice sadašnjosti i budućnosti s obzirom na pomenutu mnogostrukost u životu društvene zajednice.

Misaona podloga potencijalnog planiranja, po sebi se razume, ovim još nije u potpunosti obrađena. Ipak je izloženo toliko materijala da je moguće u sledećem poglavlju izvesti izvesne teorijske postavke prostornog planiranja i koraknuti napred u pravcu osnovnih postavki prakcije prostornog planiranja.

| A | TEORIJSKE POSTAVKE IZVEDENE IZ MISAONE PODLOGE POTENCIJALNOG PROSTORNOG STVARALAŠTVA

Prostorno planiranje, taj osobeni i značajan izum ljudskog stvaralaštva, postaje u drugoj polovini XX veka već predmet organizovane delatnosti i brige državnih vlasti, opšta i velika društvena akcija. Ono se ne nalazi više kao problem u uskom krugu arhitekata. Teorijske postavke prostornog planiranja zasnivaju se – kao što je bilo navedeno u I poglavlju ovog referata – na utvrđenim pojmovima odabranim i preuzetim iz svih zainteresovanih oblasti ljudske zajednice. Baš ti osnovni pojmovi određuju svrhu, ulogu i značaj izvesnih pojava u prostoru kao i njihov međusobni odnos, zakonitost i teorijske postavke. Kao svaka teorija koja prethodi svojoj praksi, tako i teorijske postavke prostornog planiranja ispoljavaju na početku svog vajanja u mnogočemu apstraktan karakter, kao što je uostalom iznad opažanja i definicija samog prostora. Prostorno stvaralaštvo se odvija u vremenu; svako delanje i zbivanje u prostoru vezano je za vreme. Prostorno stvaralaštvo (mišljenje u prostoru i planiranje u prostoru) je, prema tome, prostorno-vremenski proces i izživljavanje društvene zajednice u toj vrsti delatnosti. Ovo je polazna tačka teorijske postavke potencijalnog stvaralaštva.

Predviđanje znači (perspektivno) sagledavanje neke prostorne slike i predstave u dalekoj budućnosti i usmeravanje društvene aktivnosti da se takva slika ostvari. Izazvana i izrađena, ta prostorna slika budućnosti oživljuje u dalekoj budućnosti kad za to kucne čas, kao privremeno ukrućeno stanje. Derivacijom tog dalekog, vremenski neodređenog roka izvode se određeniji etapni planovi. Njihovim posredstvom prostorno stvaralaštvo se odvija po uzastopnom redu. Čim neki isečak budućnosti postane puna sadašnjost, pojedine etape prostornog planiranja sve se više primiču stvarnom ritmu i taktu društvenog života i njegovim ostvarenjima. Prvobitno druge ili treće etape pretapaju se postepeno u prvu etapu u odnosu na zadatke dana sa svim osobinama i karakteristikama stvarnog života. Prethodno prva etapa, ispunjen-

jem svog programa, postaje dragoceno iskustvo prošlosti i pretvara se sama u prošlost.

Društveni planovi koji se iz godine u godinu izrađuju na svim stepenima društvenih organizacija, društvenih zajednica i teritorijalnih jedinica predstavljaju neposredne programe za oživotvorenje prve etape i provođenje njenog plana i sadržaja u delo. Društveni planovi su neposredno vezani za kalendarski red godina. Oni sada, po svoj prilici, objedinjuju već sva područja društvenog planiranja, osim urbanističkog, i zato nisu još uvek besprekorni i potpuni. Tek uvođenjem prostornog planiranja će se društveni planovi pojedinih godina upotpuniti i postati pun događaj i istorijski letopis društvenog razvoja uopšte, jer bez prostornog planiranja društveni planovi su nepotpuni, a njihov sadržaj međusobno nedovoljno organski povezan. Tek prostorom društveni planovi će dobiti pravi sadržaj, a društveni razvoj svoj „organski karakter“, svoje moćno stablo razvoja, razmatrano sa ove tačke gledišta.

Svoj prostor i svoje prostiranje priroda nije u svemu prilagodila ljudskim potrebama. Ljudski rod nije jedina živa pojava i delo prirode na ovoj zemljinoj lopti. U carstvu živih stvorenja čovek je sebi samo izvojevao prvenstveni položaj, neko prvenstveno prirodno pravo na prirodu, prilagođavajući njen prostor i prostiranje svojim potrebama. Pritom se bori sa njom, sa njenom otpornošću. Borba s prirodom odvija se u prostoru, u prostorno – vremenskom prostiranju zemljine lopte i vasiona. Da bi se snašao, čovek je sam sebi stvorio izvesne filmske pojmove o prostoru i vremenu; za dati moment oni su dovoljni i omogućavaju – kao što je u prethodnom poglavlju naglašeno – njegovo bezbedno snalaženje u vrtlogu problema. Prostornim planiranjem još delotvornije se proširuje granica ljudske moći nad prirodnom.

U toj borbi savlađuje se u prvom redu otpor materijala. Sve smetnje koje priroda stavlja pred čoveka u njegovom radu javljaju se ili kao statički ukrućene sile ili sile u pokretu (vetar, talasi, plima i oseka, poplave, erozije svih vrsta, hladnoća, zima, zemljotresi, vulkanske erupcije, vatra itd.). Prirodi se u toj borbi suprotstavljaju inženjerska dela i brojna dinamička pomagala čovekova. Pošto se ta borba odvija u prostoru i njegovom prostiranju, potrebno je nešto više razmišljati o prostoru.

Prostor, pre svega, nije euklidovski omeđen kao u stereometriji; stereometrijski se on zamišlja zato da bi se u njemu na neki način moglo delati i planski uredovati. Ako želimo da zamislimo celokupno prostranstvo Dunava sa svim njegovim pritokama, onda sebi stvaramo predstavu

njegovog prostiranja od izvora do ušća (tj. po čitavom Podunavlju). Teritorijalne vode Beograda, kao problem, javljaju se u tom slučaju kao jedan od isečaka te celokupnosti. Time se prostor javlja kao stvarna predstava.

Sasvim određeno prostor se veštački ograničava na države, zemlje, pokrajine, oblasti, područja, okruge, kvartove, a neodređeno se ocrtavaju kao predeli i krajevi. Latinski se većina tih pojmova (osim države) izražava zbirnim nazivom „regio“. Razborito organizovana prostorna okolina (sredina) je „izgrađen okvir života“.

To upravo, vojno ili privredno označavanje prostora provodi se u ortogonalnoj projekciji, bez obzira na reljef terena i na osnovno materijalno biće teritorije. Ovim veštačkim (administrativnim) ograničenjima stvaraju se prostorne celine (države, zemlje), prostorne jedinice (opštine), njihova manja i veća jedinjenja, koja mogu biti: srezovi, okruzi, pokrajine, autonomne oblasti, nacionalni parkovi itd.

Ocrtavaju se i izvesni regioni ili specijalna područja koja se ne mogu podvesti ni pod jedan od navedenih prostornih oblika. Ustvari, planer je stalno u potrazi za takvim prostornim jedinicama koje mogu već sada da predstavljaju organske, pa prema tome i privredne jedinice. Kao takve on ih otkriva svojim duhovnim okom, svojim organizatorskim sposobnostima. U bližoj ili daljoj budućnosti putem prostornog regionalnog planiranja čitavi krajevi i predeli mogu postati ili su već postali takve privredne jedinice. Mogućnosti ove vrste koje prostorno planiranje proverava kao stvarne i na dohvat ruke mogu korektivno da utiču i na administrativnu podelu teritorijalnih celina, na sastav pojedinih prostornih jedinica i na njihova jedinjenja. Organsko shvatanje uređenja prostora – o kome je takođe bilo reči u prvom poglavlju – vodi sa svom sigurnošću pronalaženju onih njegovih planskih struktura u kojima pogonska snaga stvaralačkih sila može već u potpunosti da dođe do izražaja i da se ostvari zakonitost njihove međusobne povezanosti. Time se sprečava delovanje slepih sila apriori, trvenje sila i njihovo sukobljavanje u prostorno-vremenskom prostiranju. Pronalaženje takvih zakonitosti ustvari je ono što potencijalno planiranje ima u vidu kao neosporno preimućstvo. Pri takvom planiranju nigde se ne gubi nepotrebno ni materija, ni energija, ni uloženi radni učinak, niti bilo šta drugo sa tim u vezi. Nedostatak „n“ dimenzionalnog mišljenja i postupaka, nasuprot tome, odražava se u slabostima i greškama koje se stalno ispravljaju, na koje se doduše ukazuje, a koje se, uprkos tome, ipak i nadalje javljaju i ponavljaju.

U zaglavlju autorovog članka „Središni i regionalni (urbanistički) planovi” - „Tehnika”, br. 1 iz 1945. godine – navedene su kao geslo ove Marksove misli:

„U krajnjoj liniji nikakva stvar ne može da bude vrednost ako nije predmet za upotrebu. Bude li nekorisna, onda je nekoristan i rad sadržan u njoj, ne važi kao rad, a stoga ne stvara ni vrednost”.

Misao izrečena izvanredno lepo i oštromno, može se odnositi i na svako prostorno-vremensko delanje ljudi kako u pojedinostima, tako i u celosti. Ako uređenje prostora u celini i u pojedinim svojim jedinicama ne bude predstavljalo stvar od vrednosti, onda će ono kao predmet koji ne stvara nikakvu vrednost biti nekorisno, a rad uložen u njega uzaludan, ravan nuli. Suprotno tome, obuzdavanje dejstva slepih sila, izbegavanje njihovog trvenja i sukobljavanja i najzad osiguranje besprekornog funkcionisanja čitavog tog duhovnog mehanizma prostornog planiranja, to je ono što će predstavljati nove mogućnosti, nov rad i vrednost, jer doprinosi automatskom jačanju i stvaranju vrednosti, jednom reči: potencijalizam. I stvarno, nigde ne pretil opasnost u tolikoj meri kao na polju planiranja privrede i uređenja prostora od birokratisanja celokupne metodologije i organizacije rada i sve praktične delatnosti ljudi, nekoristan rad lišen svih vrednosti umesto istinskog stvaralaštva. A baš ispravno postavljenom, razrađenom i produbljenom teorijom treba da je prožeta metodologija rada na planiranju, kako uloženi trud i rad ne bi postali plen birokratije, a prostorno planiranje misaono, teoretski i praktično jalovo. Borba protiv birokratije uspešna je u potpunosti samo onda ako se unapred preduzmu nužne mere predostrožnosti. Pošto je birokratija prodrila i u sve pore društvenog organizma i postala već neoboriva sila, svaka naknadno uvedena akcija biva tegobna i malokad uspešna. Birokratija je hobotnica sa bezbroj krakova. Raspredeni u prostoru ti kraci imaju neizmerne mogućnosti da zgrabe svaki predmet u svoj zagrljaj i da iz njega isišu dragocene hranljive sokove od životne važnosti za bitisanje društvene zajednice. Ona je najveća neprijateljica potencijalnom prostornom planiranju.

Projektantski ateljei su i u skoroj prošlosti predavali narodnim odborima regionalne elaborate sa kojima se ponekad nije išlo znatno dalje od sakupljanja podataka i od početnih analiza. U nedostatku zaključaka, krajnjih planerskih predloga i smernica za dalji rad, narodni odbori su bili prepušteni da regionalno planiranje produže sami onako kako znaju i umeju. Ti elaborati su po pravilu završavali svoja putošestvija po slagalištima kao nekorisna arhivska hrana.

Ako je stvar nekorisna, onda je nekoristan i rad sadržan u njoj, ne važi kao rad, a stoga ne stvara ni vrednost, pa bio on itekako nagrađen.

Naravno, Marksova izreka je tek osuda kako pojedinačnog rada tako i opšte društvene delatnosti, ukoliko su oni nekorisni. Od njih do istinskog potencijalnog prostornog stvaralaštva, kao uostalom i do svake istinske umetnosti, vodi dug put velikog raspona. Po svom poreklu potencijalno-prostorno stvaralaštvo je kao ideja najmlađa, a možda i najsloženija umetnost. Prilazni putevi do nje tek se krče. Nazire se već da je ova umetnost od opšteg značaja, najopštijeg od svih vrsta planiranja. Njome se oživljava čitava društvena zajednica i osposobljava za najveća pregnuća. Svako područje društvene delatnosti može u njoj naći svoje odgovarajuće mesto. Ali koliko ovo privlači, toliko i odbija. Zasada je ono neka vrsta Velike inicijative.

Kao svaka Velika inicijativa tako se i potencijalno prostorno stvaralaštvo u svom nastojanju nalazi u nekom agregatnom stanju, u mutnim spojevima sa dugim primesama koje nisu bez štete po njegovu misaonost, teoriju i praksu. Oslobođanje tog agregatnog stanja, kako bi potencijalno prostorno planiranje u fazi naredne Velike akcije kao kristalno prečišćeno i jasno oblikovano oruđe prešlo u posed društvene zajednice predstavlja neposredni zadatak dana.

U pogledu mobilizacije materijalnih sredstava, sirovinskih baza i proizvodnje na još većem prostranstvu i sa još većim i savršenijim tehničkim uređajima i postrojenjima već je Drugi svetski rat bio celinski vođen; bio je to u potpunom smislu totalan rat. Pred očima savremenika odvijao se rat mašina protiv mašina. Štabovi su postali brojniji, prošireni do najmanjih boračkih jedinica. Izgrađivao se mehanizam za pokretanje ogromne mase ljudi i materijala u smislu njihovog prostorno-vremenskog prostiranja. Udarna i razorna moć se strahovito povećala, a time i celokupni ratni potencijal. Prostor se savlađivao prevaljenom brzinom, prodiranjem u dubine, visine, u sve moguće pravce kretanja. Samo neznatan deo tog ratnog potencijala, koji bi u miru bio upotrebljen za prostorno planiranje i za funkcionisanje pokretne žive i nežive materije, omogućio bi konstruktivno unapređenje društvenih celina okupljenih u pojedinim državama i njihovim teritorijalnim jedinicama.

Korišćenje samo jednog dela ratnog potencijala u miru kao zamisao zasniva se na mehanizmu štabova za upravljanje ovom prostorno-vremenskom delatnošću. U tim bi štabovima umesto vojnika rukovodeću ulogu kao planeri prostora igrali urbanisti - arhitektonske struke, kojima je zas-

ada, po svemu sudeći, prostorno mišljenje najpristupačnije. Ali ovakvi odgovorni položaji su pristupačni za svakog sposobnog čoveka. Pouka iz rata, koja bi poslužila pri uvođenju prostornog planiranja u život društvene zajednice, počiva na kostima ogromnog broja žrtava tih naučno smišljenih i metodološki vođenih pokolja i razaranja, nečuvenih u istoriji ljudskog roda.

Prostorno potencijalno stvaralaštvo je rat u miru koji ne traži ljudskih žrtava i materijalnih razaranja. Kao nepoželjno treba da ukloni nekoristan rad. Službom prostornog potencijalnog planiranja rukovode štabovi planera na svim potrebnim položajima pojedinih prostornih jedinica. Preko tih štabova pokreću se ogromne materijalne, količinske i pogonske snage, procesi proizvodnje i ljudske mase po smišljenom planu.

Uvođenjem potencijalnog prostornog planiranja potisnuće se ujedno u pozadinu, bar za neko vreme, i pitanje kuda plovi ovaj materijalni i duhovni svet, privreda i ljudi na ovoj uznemirenoj zemljinoj lopti kao svemirskoj gondoli.

Prvi nacrt potencijalnog prostornog planiranja, sazdan od osnovnih pojmova i osnovnih teoretskih postavaka nema još svoju besprekornu stabilnost, stilsko obeležje i lepotu dana. To je zasada samo opit iz mozga jednog čoveka, izvršen na brzu ruku, bez ičije pomoći kao kongresni materijal. Nacrt je tek na neku ruku prototip onog što tek treba da nastane i da postane razrađen projekt. Glavno je da se strukturalne i konstruktivne greške već na samom početku izbegnu. Od prototipa do besprekornih osnova put vodi područjem velike inicijative. A tu već treba da priskoče u pomoć svi kojima je stalo do planskog uređenja prostora.

Zbog toga, potencijalno prostorno planiranje predstavlja „Veliku inicijativu“ društvene zajednice kao celine u njenom mirnodopskom bitisanju, a ne samo uskog kruga stručnih ljudi različitih profesija.

Dok je u razvoju arhitektonske misli epoha „Velike inicijative“ ispunjena zalaganjem njenih pobornika – pojedinaca za krčenje i utvrđivanje novih puteva, nastala još početkom ovog stoleća i već prešla na svim kontinentima sveta u narednu fazu „Velike akcije“, dotle se na polju prostornog planiranja tek javlja epoha „Velike inicijative“. Ali dok je Veliku inicijativu arhitekture pokretala šaka ljudi, pripadnika raznih narodnosti međusobno samo misaono povezanih a koji su svoje misli i dela u većini slučajeva naturivali protiv volje društva, Velika inicijativa u oblasti potencijalnog prostornog planiranja, suprotno tome, ocrtava se u znaku opšte potrebe kao opštedruštvene delatnosti i predmet jasno

izdelane društvene volje. Zbog ovakve svoje uslovljenosti u pozadini Velike inicijative nužno stoje pripremljene ogromne zalihe društvenih snaga. Svojim moćnim delovanjem ove će snage već učiniti svoje da bi razdoblje Velike inicijative što pre prešlo u epohu „Velike akcije“ i nadoknadilo zakašnjenje u prostornom planiranju.

Potencijalno prostorno planiranje je izraz savremene društvene delatnosti, pa čak i više: ono predstavlja novu društvenu umetnost uređenja prostora u najširem smislu te reči i krajnje mogućnosti za organizaciju svih životnih funkcija u njemu. U njemu se društvena zajednica izživljava na najhumaniji način. I u tom pogledu se javlja znatna razlika između prostornog planiranja i uže arhitekture.

Dok arhitektura rešava prostor samo za potrebe jednog naredbodavca prema njegovim individualnim prostornim potrebama i novčanim sredstvima, potencijalno prostorno planiranje sređuje prostorne odnose i raspored privredno-tehničkih i energetske mogućnosti i poduhvata prema potrebama, stvaralačkoj snazi i materijalnim sredstvima čitave društvene zajednice, i to prodornošću koja je jedinstvena u istoriji ljudskog roda. Pojedinačni odnosi između naredbodavaca i arhitekata projektanata, kroz celu povest od pretežne i odsudne važnosti, zasenjeni su sada ulogom prostornog planiranja, kao i odnosom planera i planerskih organizacija prema društvenoj zajednici. Društvena zajednica je ustvari sama sebi mecena i stvaralac, a to je ono novo, savremeno i samoniklo u XX veku, čemu još nije bio primera u prošlosti. Ovo dvoje se sljubilo u jedno.

Novi i univerzalni mecena prostorne umetnosti je postala društvena zajednica; u akciju stupaju, prema tome, njena volja, inicijativa, materijalna podložnost i duhovni napon kojim su napojene sve društvene ćelije. Svoju delatnost u prostoru provodi preko svojih organa za planiranje, a samo u ograničenom obimu preko pojedinih arhitekata – projektanata ili njihovih skupina. S obzirom na postignuti stepen društvenog razvoja, Jugoslavija treba da proizvede što pre svoju sopstvenu školu potencijalnog prostornog planiranja.

| B | **ORGANSKO SHVATANJE POTENCIJALNO-PROSTORNOG PLANIRANJA**

Da bi se ovladalo velikim mnoštvom materije, materijalnih i duhovnih sila – uzburkanih i u stanju mirovanja – potebno je podvesti ih sve pod izvesnu zakonitost. Put ka toj zakonitosti vodi preko organskog shvatanja sveg zbivanja u određenom prostorno-vremenskom okviru i prisnim međusobnim povezivanjem svim materijalnih i duhovnih sila i društvenih aktivnosti u njemu.

Organsko shvatanje prostornog planiranja se, prema tome, nazire kao prirodna spona između društvene delatnosti i svih materijalnih i duhovnih sila od važnosti za bitisanje društvene zajednice. Organsko shvatanje je zakonitost kojoj prema izvesnim pravilima podleže svaka delatnost i svaka tačka u prostoru. Takvo shvatanje se ne nameće spolja. Ono izvire iznutra, iz dubinskih slojeva, iz samog materijalnog bića prirode i iz živog bića društvene zajednice. A kad se pođe iznutra, iz dubine prirode i iz jezgra društvenog zbivanja produžujući odmah dalje, tada se ne može skrenuti s puta. Dovoljno je odrediti povoljne uslove za pravolinijski rast novog stablja, pa da se proces planiranja uputi pravilnim tokom. Suprotno tome, svaki poduhvat preduzet protiv čudi prirode i usmerenosti sveg zbivanja u dubinama društvenog bića prouzrokuje anorganske izrasline kako u prirodi tako i na telu zajednice. One kao takve mogu oštetiti zdravlje zajednice, proizvesti grčeve i poremetiti hod društvenog mehanizma. Birokratija je u opreci sa organskim shvatanjem prostornog sređivanja; ona ga satire.

Osvrćući se na stihijnost razularene privrede i superpotrošnje Fransa d Pjerefe i L. Korbizije u knjizi „La Maison des Hommes”, u poglavlju o delovanju sila navode: „Tako je došlo do toga da su se na sve strane počeli otvarati rudnici, kao što se otvaraju burad sa hranom na pobunjeničkom brodu. Petrolej, ugalj, rude, počeli su kuljati iz zemljine utrobe kao da nikad neće presušiti. Sva uzdržljivost prema majci prirodi bila je utrnuta; pa i više nego utrnuta, jer je ismejavana. Čovek se stao ponositi time što pritiskuje zemlju, što joj razdire koru, saseca drevno raslinstvo, skrnavi najskrovitije intimnosti, spreman da je na kraju krajeva i u vazduh baci i da sa njom zajedno odleti u vazduh. Dogma dana postala je rasipanje kosmičke rezerve, nezamenljive i odmerene jednom za svagda, iako se snabdevanje energijom, bez štete po zemaljska blaga i tehnički potpuno usavršeno, moglo ustvari obezbediti integralnim korišćenjem ciklusa vode, intezivnom

upotrebom onoga prihoda koji se svake godine obnavlja, a koji nasumce stavlja na raspoloženje svu onu vodu koja pada na naša polja". Sve gore navedeno sadrži lepe konstatacije – uostalom i to je već odlika – samo se mnogoštošta teže sprečava. Izvesno je ovo:

Neophodno je da se ukrućivanjem slepih sila i sprečavanjem njihovog delovanja spreči skrnavljenje, deflorisanje i skalpiranje majke prirode koje se provodi svim mogućim sredstvima savremene tehnike. Savremena tehnika nije za to izumljena u glavama izvanrednih jedinki čovečanstva.

Oba kapitalistička sistema proizvode krnje organizme u izobličenom okviru, svaki po svojim interesima. Ne obuhvataju, međutim, prostorno-vremenski sve prostorne jedinice, već u njima i kroz njih prave silovite prodore. Otuda sukob sila, njihovo trvenje, parcijalnost umesto celinskog uređenja prostora i sređivanja sila u njima. Nasuprot tome, organskim usklađivanjem prirodnih sila, koje čovek sam pokreće, može se već postići njihovo jedinstvo delovanja, jedna partitura, jedan ritam kao u muzici, pa čak i njihovo prožimanje po izvesnoj zakonitosti.

Osim već napred navedenog šta još nagoveštava organsko shvatanje materijalnog i duhovnog bića fizičkih sredina po osnovnim postavkama potencijalnog prostornog planiranja?

- a. da ništa ne ide u raskorak sa razvojem prirode,
- b. da ništa ne ide u raskorak sa razvojem mašina i duhom strojne ere,
- c. da ništa ne ide u raskorak sa razvojem individua, njihovih zajednica i njihove aktivnosti,
- d. da unosi zakonske odnose i harmoniju među faktorima navedenim pod a, b, c,
- e. da ostvari funkcionalne veze između celina i delića u pojedinim oblastima ljudske aktivnosti i između njih, tj. da omogući kompleksno sagledanje procesa privrede i uređenja prostora. Koncentrisana društvena zalaganja i dalje povećavanje materijalne osnove organa samoupravljanja u preduzeću (radnički saveti), komuni i ostalim organima društvenog upravljanja usmerene su ka jednom cilju u odnosu na razvitak teritorijalne jedinice i povezivanja pojedinih delova u jednu celinu,
- f. da onemogući birokratske naklonosti kao neorganske pojave i zastranjenja i omogući samostalnost s jedne strane a udruživanje s druge strane,

- g. da signalizira svaku proizvoljnost u posmatranju i u kretanju žive i nežive materije u mehanizmu planiranja,
- h. da uzgoji stvaralačko stablo (organski mehanizam) čije su žile duboko ukorenjene u svem delanju ljudske zajednice i predstavlja njen lik.

Tek organskim shvatanjem će potencijalno prostorno planiranje postati najviša proizvodna delatnost društvene zajednice na pragu druge industrijske revolucije zato što je ono i sređivačko.

| C | PRIRODA KAO MRTAV PROSTOR I KAO ŽIV PROSTOR

Priroda kao prostor nikad ne može biti potpuno mrtva kao nepomičan okvir smrznutih prizora. U nepomičnom stanju ona je samo prividno mrtva.

Izađe li, na primer, geodet ili teometar da snimi reljef terena u tačnim razmerama njegovog prostiranja, on ustvari snima samo mrtvačku masku odabranog zemljišta. Za njega je prostor mrtav prizor. Fotograf bar nastoji da uhvati jednom za uvek jedan od primenljivih prizora, jedan stotiniti deo sekunde u bitisanju prirode. Slikar ga prikazuje kao bojenu energiju kolorita i oblika i njihov međusobni odnos u prirodi. Uči ljude da gledaju i doživljavaju na nov način prostor i spoljni svet oko sebe. Poreski službenik naplaćuje porez prema razmerama za njega mrtvih nekretnina, kao što su njive, kućišta itd.

Sasvim drugačije stoji stvar sa gledišta planera prostornog planiranja. Za njega ne postoje mrtav prostor, mrtva priroda, mrtva maska i nekretnina. Priroda je za njega živ prostor, izvorište energije iz svih prirodnih oblika i stanja. Za njega je prostor „n” dimenzionalno razastrta pozornica, a on glavni reditelj te „n” dimenzionalno i organski povezane radnje.

Pojedine građevinske poduhvate: drumove, željeznice, plovne puteve itd. građevinski inženjeri smatraju živim u prostoru, ali su stručno zainteresovani samo za one površine koje će ovi objekti pokrivati. Sve ostalo izvan njihovog delanja predstavlja za njih mrtav prostor. I baš zbog tog različitog shvatanja i parcijalnog rešavanja problema nastaju po pravilu razni nesporazumi. Prostor svojata svako od njih na svoj sopstveni način prema užim ciljevima struke i zadatku, ne mareći za značaj njegove nedeljivosti i raspoložive mogućnosti koje pruža uređenje prostora u celosti po unapred utvrđenom planu.

Za pravog planera prostor je nedeljiv i živ u celosti. Kao što je za geometra i vojnika u prostoru sve mrtvo, tako je za planera sve živo. Pred njim se prostor otkriva kao zbir aktivnih i latentnih energija ili pak kao njihov posrednik. On će rad i učinak aktivnih energija uskladiti, a latentne sile probuditi i uključiti po nekom predviđanju zakonito u svoju prostornu strukturu. Organizacija prostora se, prema tome, zasniva na značaju energetske datosti s jedne strane i energetske mogućnosti s druge strane. Planski rad na celishodnom usmeravanju energetske mogućnosti i njihovom oslobađanju predstavlja suštinu potencijalnog planiranja.

Tako se javljaju:

- produbljene energije u svim svojim vidovima,
- latentne energije u svim svojim vidovima,
- posredničke energije u svim svojim vidovima.

Pri oslobađanju energije u višu potencijalnu vrednost ide se za pronalaženjem sredstava za borbu za prirodom a radi savlađivanja otpornosti materijala. I to je jedan od osnovnih zadataka potencijalnog planiranja.

Potencijalno prostorno planiranje treba nadalje da zadovolji predstave i zahteve planskog predviđanja s jedne strane i investicione društvene programe prostornih celina i prostornih jedinica s druge strane. Ovi se ustvari izvode derivacijom iz tih perspektivno preduzetih naučno-umetničkih izleta u budućnost. Ekonomsko-upravna usmerenost svih tih izleta je od putokazne važnosti u potencijalnom prostornom planiranju. Težnja da vremenom što više preovlada put i pravac čiste ekonomije sve se više ispoljava. Pritom nije reč o ekonomiji kao odvojenoj nauci; reč je o naročitoj vrsti umešnosti kojom se svaka radinost, pa bila ona i estetske prirode, prožme i protka ekonomičnim načinom mišljenja i proračuna. Prema tome, estetska ocena tehničko-privrednih poduhvata nije komponenta vredna tolike pažnje da bi se njome zadovoljili neki tanani estetski osećaji društvene zajednice i pojedinaca; već stoga što ova vrsta delatnosti spada takođe u područje potencijalne energetike kao ekonomski faktor. Estetika nije više isključivi predmet filozofskih rasprava o lepom. Ona je u savremeno doba iščupana iz tih pozadinskih slojeva i uneta organski u prvi plan prostornog stvaralaštva. To je svakako nešto novo i moderno; prostorna umetnost je krajnja demokratizacija estetike u svem svom rasprostiranju i u najvećim mogućim razmerama.

Ostvaren u potpunom svom obimu svaki tehničko-privredni poduhvat može, zahvaljujući svojim estetskim odlikama, da doprinese pretvaranju kvantiteta u kvalitet i time i arhitektonskom vajanju prostora. Iz koordinatske mreže

predviđenih objekata ti se kvaliteti premeštaju postepeno i planski u koordinatsku mrežu izvedenih objekata na terenu i postaju time organski sastavni deo prostora koji se uređuje.

| D | TEHNIČKI I VANTEHNIČKI ELEMENTI PROSTORNOG PLANIRANJA KAO PRIMENJENE VEŠTINE

U doba arhitekta Vitruva, dakle na početku naše ere, arhitekt-graditelj je u sebi objedinjavao ne samo inženjera nego i nosioce ostalih nauka. Bio je to čovek širokog obrazovanja. Takvo obrazovanje graditelja-majstora Vitruv je svojim savremenincima pružio sa svojih deset knjiga o arhitekturi. Kasnije, u toku daljeg razvoja, majstor-graditelj je mogao u sebi da spoji još samo arhitekta i inženjera. Početkom prošlog stoleća i oni se razdvajaju, postajući od jednog dvoje. Zatim ih savremena arhitektonska misao sa manje ili više uspeha opet objedinjuje. Ali naučna podloga na polju arhitekture i užeg urbanizma postaje već toliko razgranata a ujedno i neophodna, da pojedinca na poslu sve više i više zamenjuju kolektivni timovi, tj. radne zajednice.

Ta razgranatost nauke i veštine ugleda se u moderno doba u njihovoj neorganskoj povezanosti. Javlja se potreba za njihovim objedinjavanjem u potencijalnom prostornom planiranju kao odgovarajućem instrumentu opšte društvene delatnosti. Tehnički i vantehnički mlazovi ove vrste stvaralaštva već šikljaju u moćnim, mada još razjedinjenim snopovima. Zasada se razlikuju ove dve moćne – tehničke i vantehničke – oblasti prostornog stvaralaštva.

Prostorno planiranje, pogotovu u svom potencijalnom obliku, napaja se iz ovih izvora i tokova čisto tehničkih i vantehničkih nauka. Misaona podloga, dakle osnovanost, teoretske i praktične postavke prostornog planiranja zasnivaju se na saznanjima tehničkih i vantehničkih nauka.

Vantehničko izvoriste potencijalnog prostornog planiranja sastoji se uglavnom od sledećih naučnih grana:

- a. sociologije,
- b. medicine,
- c. biologije,
- d. fiziologije,
- e. psihologije,
- f. prava,
- g. ekonomije.

Tehničko izvorište potencijalnog prostornog planiranja sačinjavaju:

- a. građevinarstvo svih vrsta,
- b. šumarstvo,
- c. agronomija (stočarstvo).

Priroda kao sklop nežive materije sadržana je u osnovama prirodnih nauka; predstavljaju je ove discipline:

1. geografija:

koja označava sve vrste čvrstih i tekućih materija, njihove oblike, reljef zemljine površine, karakter zemljinog pokrivača itd. sa nazivima svih pojedinih delova u odgovarajućim razmerama. Način crtanja: naturalistički u ortogonalnoj projekciji. Kreće se po površini zemlje. Daje geografske širine i geografske dužine. Pruža koristan prostorni šematizam zemljine lopte.

2. topografija:

koja označava sve individualne predmete na odnosnoj površini zemljine kore. Naturalistički način ortogonalne projekcije sa odabranim znacima – simbolima. Kreće se po površini zemlje, sa detaljnim označenjem reljefa terena. Važan je faktor za prostorno predstavljanje zemljine lopte i njenih delova.

3. geologija i geofizika:

koja pruža strukturu pojedinih sklopova, stabilnost pojedinih masiva, njihov sastav i pretpostavljeni sadržaj – rudno blago, zemni plin, naftovodni slojevi itd. Obrazlaže starost i vrednost zemlje na osnovu morfološkog procesa kroz koji je ona prošla. Kreće se u dubini zemlje. Važnost geofizike raste prema osobenostima datog terena. Utiče svojim ciklusima na sve živo na svetu.

4. seizmologija:

koja je ogranak geologije i geofizike i objašnjava uslovljenost stabilnosti tla, uzroke trustnih pomeranja ili vulkanskih energija; utvrđuje epicentre i kružne domete njihovog delovanja. Ispituje unutrašnjost zemljine kore; označuje stepen bezbednosti ljudi, ljudskih dela, i područja aseizmičkih zgrada.

5. pedologija:

koja objašnjava kvalitetni sastav gornjeg sloja zemljinog pokrivača i njegovu podobnost za održavanje faune i flore. Kao površinski sloj predstavlja ustvari gornju ljusku zemljine kore koja se stalno obnavlja. Vodi računa o mikroorganizmima i hemijskim promenama u njoj. Čovek i njegovo bitisanje je neposredno povezano sa ovim gornjim slojem zemlje.

6. meteorologija:

koja proučava fizički sastav vazdušnog omotača do stratosfere, kretanje vazdušnog omotača, mikro i mikroklimatske uslove i karakteristike, godišnju osunčanost, temperaturu, snagu sunčanog i kosmičkog zračenja, količinu i ciklus padavina, kakvoću i pritisak vazduha, klimu, kretanje i snagu vetra itd. Obrađuje gornje slojeve iznad zemljine površine i uticaj tih faktora na zemljinu površinu i proučava izvor snaga: akustike, elektriciteta, svetla i toplote. Važan elemenat za opstanak živih bića na zemlji.

7. hidrologija:

kojom se prikazuje ciklus – kružno kretanje – vode kao osnovnog elementa a koji se provlači kroz vazdušne slojeve po površini zemlje i kroz njenu utrobu u raznim fizičkim spojevima. U stanju mirovanja javlja se kao kinetička energija, tj. u pokretu. Osnovni element za bitisanje živih bića na zemlji sa svim svojim fizičkim, hemijskim, bakteriološkim i estetskim osobinama. Upozorava na razornost erozije.

Tehnička grupa prostornog planiranja izvodi se iz primenjenih vidova prirodnih nauka. Geologija i geofizika, osim toga, javljaju se u svojim primenjenim oblicima kao inženjerska geologija, kao mehanika tla itd. Inače, tehnička grupa je zbog svoje praktičnosti poznatija od vantehničke. Među ovim oblastima javljaju se i naučne discipline koje obrađuju sav život flore i faune, a koji utiče i na život čoveka i njegove zajednice. Opstanak jednih zavisen je od postojanja drugih. Od prvih vantehničkih nauka u svem svom obliku koristi se sociologija, koja se prvenstveno služi statistikom kao pomoćnom naukom.

Uz nebrojenu grupu prirodnih nauka i njihove primenjene vidove ide, po sebi se razume, čitav niz dopunskih elaborata sa tehničkim, privrednim i statističkim podacima određene fizičke sredine, kao što su na primer:

a. prikaz ljudske stvaralačke energije i potrošački zahtevi na osnovu proverenih demografskih studija (prirodni priraštaj imigracije, emigracije itd.),

b. prikaz površine za dobijanje energetske vode, vazduha, tekućina i plinovitih sirovina svih vrsta,

c. prikaz dopunske i proizvodne snage postojećih i predviđenih industrijskih postrojenja i animalne vuče i njihov raspored,

d. prikaz materijalnog dohotka pojedinih prostornih jedinica (fizičkih sredina),

e. prikaz društvenog dohotka i celokupnog standarda nedavne prošlosti, sadašnjosti i pretpostavljene budućnosti kojoj se bliži,

f. prikaz nivoa prosvetljenosti u pojedinim prostornim jedinicama kao ekonomski faktor,

g. prikaz društvenog standarda i privredne razvijenosti – odnosno nerazvijenosti – pojedinih prostornih jedinica i fizičkih sredina,

h. prikaz površine pod postrojenjima saobraćajnih rodova i pravci robnih tokova (železnice, vodeni putevi, vazдушna pristaništa, vodovi visokog napona, telefonske mreže itd.) i tržišnog mehanizma,

i. prikaz stanja narodnog zdravlja (organizacija i bezbednost službe), ugroženost života od bioloških štetočina, insekata, gradske buke itd,

j. prikaz površina pokrivenih stambenim i industrijskim postrojenjima i kategorizacija zemljišta.

Teritorijalne jedinice su veštački isečci prirode odgovarajuće prostorne veličine. Veličina tog isečka određuje se prema političkoj kompoziciji države. Određuje se prema faktorima koji u tom isečku prirode igraju izvesnu ulogu i sila koje dejstvuju u svim njenim slojevima, i to: u vazduhu, po površini i ispod zemlje, u smislu napred navedenih tehničkih i vantehničkih grupacija. Prema načinu kako joj se pristupa priroda se javlja pred čovekom u sledećim glavnim vidovima:

- a. kao sklop nežive materije, u krajnjoj liniji kao mrtav,
- b. kao izvoriste latentne energije: očigledne, pritajene i korišćene, nekorišćene,
- c. kao poprište slepih, neobuzdanih ili bar nereguliranih sila,
- d. kao poprište delovanja sila usmerenih u smislu nekog višeg cilja harmonizacijom prirode i ljudske aktivnosti,
- e. kao pozornica prostorno-vremenskih zahvata i delatnosti.

| E | TEORIJSKI I PRAKTIČNI OSNOV URBANISTIČKOG MIŠLJENJA I PROJEKTOVANJA PROSTORA U GLAVNIM NJEGOVIM VIDOVIMA

Kada se uzme u obzir da čak i prosta arhitektura nekog objekta ima svoju teoriju i praksu, koje su vrlo obimne, onda je više nego shvatljivo da potencijalno prostorno planiranje i projektovanje u svim svojim vidovima pogotovu treba da imaju svoj teorijski osnov i praksu utvrđenu na najširoj osnovi. Ovo poglavlje je samo prilog i putokaz toj potrebi dana.

Metodologija i organizacija rada vrede samo ako organski proizlaze iz misaone podloge i osnovne teorije prostornog planiranja i projektovanja, iz dubine same te veštine vezane za „n” dimenzionalnu zakonitost prostornih odnosa i sveg zbivanja u prostoru. Svaka nestvaralački izmišljena metodologija i organizacija rada lišena te teorijske osnove odvešće čitavo jedno pokolenje u nezajažljivu čeljust birokratizma. A arhitektonsko, inženjersko i ekonomsko licikanje prostora ne zadovoljava više ni uže područje uređenja naseljenih mesta; ono je pogotovu nezamislivo u beskrajnom prostoru, osim kao nešto što je štetno. Tek onako udružena i zasnovana na teoriji i praksi može „n” dimenzionalna delatnost da ima svoju pravu vrednost.

Po čemu se, dakle, razlikuju u svojoj biti potencijalno planiranje i projektovanje prostora od običnog uređenja prostora? U prvom redu po dometu i celishodnosti postavljenih ciljeva i duhovnih zahvata. Prostor i izvesne prostorne jedinice mogu se doduše doterivati i davati im, bar spolja, donekle sređen izgled i smisao. Međutim, potencijalni zahvat kod prostornog planiranja ide dalje od ovoga; on procenjuje da li će neki delić kompozicije imati apriori neki viši cilj, on zahteva veću veštinu i viši stepen urbanističke politike; usmerava sve tehničko-privredne investicije i raspored proizvodnih snaga u najcelishodniju praksu; ostvarujući ih u najkraćem mogućem vremenu, u svrhu ostvarenja jednog jedinstvenog dela. Uzdizanje potencijalno-energetskog stanja određene teritorijalne jedinice u vezi izvršenja nekog zadatka je cilj kome teži potencijalno prostorno planiranje.

Većim dometom potencijalnih zahvata snažnije se pokreću sile koje deluju neokrnjene i dalje, stvarajući bez gubitka trajne materijalne i duhovne vrednosti u korist odgovarajuće društvene zajednice pojedinih prostornih jedinica.

Taj i takav cilj potencijalnog prostornog stvaralaštva istaknut je u članku: „Središni i regionalni (urbanistički) planovi” - „Tehnika”, br. 1/1946 god. – sledećim rečima:

„Ukoliko se političko ustrojstvo države više podudara sa njenim ekonomskim režimom i materijalnim uslovima, tj. sa njenim celokupnim materijalnim bićem, to više ima izgled za pravilno postavljanje regionalnih, subregionalnih, interregionalnih, okružnih i opštedržavnih sređivačkih planova. Takvi sređivački planovi su ujedno najviši organizacioni oblici urbanizma”.

Na završetku istog članka čita se: „Urbanizam treba da se pretvori u moćno strateško sredstvo za “postepenu izgradnju našeg savremenog društva...”, „...Da se urbanisti okupe kolektivno oko rešavanja objektivnih društvenih zadataka...” Izrečeno pre više od 10 godina isto toliko važi i za današnje prilike.

Mobilizacija materijalnih količina, njihovo pretvaranje u energetske jedinice, energetskih jedinica u potencijalne vrednosti, dejstvo potencijalnih vrednosti u jačanje društvenog bića, jačanje društvenog bića u podizanje društvenog standarda, u arhitektonski humanizirani prostor, predstavlja zadatke prostornog planiranja. Tako postavljenim načelima potencijalno prostorno planiranje nije daleko od toga da ispuni životni smisao društvene zajednice i pojedinaca na nivou vremena u kome se živi.

Potencijalno planiranje sprečava nepotrebne sukobe, otupljuje krize, nagomilava rezerve za slučaj štete prouz-

rokovane stihijom - elementarnim nepogodama: zemljotresom, orkanima, poplavama, požarima, erozijama itd. Nigde nesigurnosti i opasnosti od tapkanja na jednom mestu za društvo koje u prostoru misli i dela potencijalno i gazduje njime u svakom pogledu.

Potencijalno prostorno mišljenje se javlja kao:

logično, pravolinijsko, sinhronizujuće, „n” dimenzionalno, diferencirajuće, integrujuće, stvaralačko, progresivno, evolucionarno, revolucionarno, analizujuće, sintetizujuće.

Ima svojstvo:

složenog, mnogostrukog, neumoljive gvozdene logike. Sva ta svojstva kao odlike treba da krase potencijalnog planera.

Nije na odmet napomenuti ni to da iz potencijalnog prostornog planiranja izviru i usmeravaju se razni praktični vidovi društvene delatnosti, koji doduše postoje ali bez njihovog pouzdanog oslonca i dovoljne međusobne organske povezanosti, i to kao:

- a. urbanistička politika,
- b. građevinska politika,
- c. ekonomska politika,
- d. stambena politika,
- e. saobraćajna politika,
- f. politika ishrane i snabdevanja,
- g. prosvetno-vaspitna politika,
- h. zdravstvena politika,
- i. zemljišna politika.

Sve navedene grane društvenog upravljanja zasa sada se međusobno razilaze. Tek potencijalnim prostornim planiranjem se one dopunjuju i organski povezuju, otupljujući krizu koja redovno nastaje u pojedinim njihovim područjima. Ima li, na primer, pogibeljnije krize od krize u saobraćaju. Ali saobraćaj ne stoji izdvojen od ostalih ljudskih potreba i aktivnosti. Danas se već govori i o psihologiji saobraćaja.

Potencijalno prostorno planiranje, osim toga, ima i

to svojstvo što unosi sklad između čoveka i prirode, zemljinog (sunčevog) dana, zemljine (sunčeve) godine i čovekovih osnovnih funkcija koje se ispoljavaju u pogledu njegove ličnosti u četiri osnovna vida: u radu, odmoru, razonodi, spavanju i putu. Njime se, nadalje, usklađuje odnos između čoveka i njegovog glavnog i vrlo opasnog oruđa: mašine. Najzad, glavna slika potencijalnog prostornog planiranja javlja se u kompoziciji čiji su elementi: priroda, čovek, mašina, odnosno: priroda, društvena zajednica, mašinska postrojenja u njihovom prostorno-vremenskom protezanju i iživljavanju.

U vezi veštački omeđenih teritorija, a uporedo sa strukturom narodne vlasti, vidovi prostornog (urbanističkog) planiranja i projektovanja prema današnjem stanju (pretpostavljajući da je mehanizam urbanističke službe nedeljiv od strukture narodne vlasti) su ovi:

1. zemaljsko planiranje,
2. planiranje autonomnih pokrajina i oblasti,
3. sresko planiranje,
4. komunalno planiranje,
5. uređenje (planiranje i projektovanje naseljenih mesta, gradova, palanki, sela, industrijskih naseobina i njihove neposredne pozadine.

Vidovi planiranja pod 1, 2, i 3 pretpostavljaju potrebu društvenih intervencija širokih razmera u smislu vertikalnog povezivanja mehanizma za planiranje.

Na ovaj način bi svaka prostorna jedinica organa narodne vlasti svih stepena imala svoj stvaralački sadržaj i instrument planiranja i projektovanja za svoje prostorno uređenje.

Zatim dolaze u obzir planiranje i projektovanje raznih predela i krajina kao celina – specijalnih područja i gravitacionih područja (uticajne zone jezera i morskih zaliva, rečnih tokova, kanalskih mreža, plantažnih jedinica, nacionalnih parkova, šumskih sastojina itd.).

Potencijalno prostorno planiranje, prema tome, služi kao instrument i sređivač mnogostrukosti svih procesa u prirodi i zajednici ljudi. Ono je prostorno – vremenski modulator i regulator.

POTENCIJALNO PROSTORNO PLANIRANJE KAO OBLIKODAVNI FAKTOR

zgled prirode, kraja, predela, šire i uže sredine oko čoveka menja se svakim zahvatom u prostoru. Promeni podleže okvir u kome se on kreće i koji treba da je egocentrično stvoren za njega i njegovu zajednicu.

I tako se kao krajnji rezultat tog delanja u prostoru, koji planer već otpočeka ima u vidu, javlja potencijalno prostorno planiranje kao neprikosnoveni oblikodavni činilac. Težnja za oblikovanjem prostora sastavni je deo svih funkcionalno opravdanih poduhvata u njemu i od kojih je neodvojiva. Njome kao jednom od najvažnijih činilaca u prostornom stvaralaštvu treba da je prožet svaki planer. To je put i pravac kojim će se arhitektura, kao pojam plastičnog vajanja prostora, opet vratiti na svoje pravo mesto. Ali u kom vidu i na koji način? Na ovo pitanje treba odgovoriti. Neosporno je da postoji razlika po dometu te arhitekture prenesene u samu prirodu u dosad neviđenim razmerama i arhitekture izolovanih objekata i njihovih enterijera – po dosadašnjem shvatanju.

Od najmanjeg do najznačajnijeg, svaki tehničko-privredni poduhvat povlači sa sobom odgovarajuće promene u prostoru, u izgledu kraja ili predela, u njihovom nizanju i nadovezivanju na teritoriji neke prostorne celine ili jedinice. Te promene nastaju na razne načine: krčenjem šuma, podizanjem šumskih sastojina, otvaranjem rudnika, kamenoloma, napuštanjem rudarskih predela, podizanjem naselja ili njihovom dotrajalošću, plantažnim kulturama – sezonskim ili višegodišnjim, uređenjem vodenih tokova, podizanjem brana i vodojaža, presecanjem kanalskih mreža, trasiranjem puteva, železnica, podizanjem najrazličitijih saobraćajnih objekata itd. Vrtnim uređenjem većih prostornih jedinica arhitekti su još u prošlosti spoznali važnost uređenja predela. Pojam pejzažne arhitekture nije od juče stvoren; on se, međutim, sada poopštava i uvodi za teritorije čitavih prostornih jedinica. Poneki inženjerski zahvati su takvih razmera da menjaju i geografiju zemljine površine. Ali dok je geograf zainteresovan za te promene samo kao takve, za njihovo uvođenje u

geografske karte i za nomenklaturu zemljopisnih pojava a vojnik za pojavu novih objekata i promene u reljefu terena, planer se između ostalih zanosi i oblikovnim rešenjem poverene mu prostorne jedinice. On se uistinu zalaže za izgled i što bolju arhitekturu predela, za bogaćenje njegovih lepota novim doprinosima i, najzad, za zaštitu postojećih lepota. Prostor postaje poprište doživljavanja prirodnih lepota i ljudskog stvaranja; ako je on pod vedrim nebom, pretvara se u ogromno polje arhitektonske delatnosti najvećeg mogućeg dometa.

Po sebi se razume da i sredstva kojima se oblikuje arhitektura slobodnog prostora podležu promenama. Dok se vajanje prostora kod arhitekture pojedinih objekata odvija plastičnim oblikovanjem njihove pojave – pri čemu svi elementi, kao: linije, površine i instrumentacija spoljnih zidova služe samo za isticanje tih plastičnih obujmova (punih i praznih, tj. prozirnih, polupraznih, perforovanih itd.) – u potencijalnom prostornom planiranju predela i teritorijalnih jedinica objekti ma koje vrste ulaze u celosti samo kao oblikujuće jedinice u odnosu na celokupnu kompoziciju. Vajanje prostora po ovoj važnosti ravna se arhitektonskom rešenju čitavog jednog predela. Delatnost u ovom slučaju obuhvata i sve inženjerske objekte: drumove, železničke pruge, veštačka jezera, plantažne jedinice, vinogradarske površine, šumske sastojine, solane, kanale itd. Svi ti objekti nisu za planera drugo do oblikovne jedinice u obuhvatnoj arhitekturi prostornih jedinica pod vedrim nebom.

Uporedo sa ovim, potencijalno prostorno oblikovanje vodi računa i o tome da sopstvena umetnička vrednost drumova, saobraćajnih objekata, plantažnih jedinica, šumskih sastojina itd. kao samostalnih objekata bude što veća. Ovi objekti kao oblikotvorne jedinice treba sa što većom vrednošću svoje izražajne snage da uđu u celinsku kompoziciju prostora. Svaka teritorijalna jedinica ima u prostoru svoju odgovarajuću glavnu kompoziciju dopunjenu nizom sporednih kompozicija. Već pri raspoređivanju površina potencijalni prostorni planer uzima u obzir i to da se objekti predvide na ovom mestu koje im funkcionalno najviše odgovara kako bi se u potpunosti sljubili sa prirodom. Estetska vrednost svakog pojedinog objekta od presudne je važnosti za uspeh celine. U prostornoj kompoziciji ta vrednost se može utvrditi i odrediti jedinicama postignute prostorne energije. Drugim rečima: onom količinom utisaka koji se mogu proizvesti izazivanjem estetskih doživljaja. Uspeh ove vrste zavisi u prvom redu od stepena stvaralačkih vrednosti koje su pojedini arhitekti utelovili u njih. Slikovitije rečeno: zračenje

uložene stvaralačke energije je ono što se u vezi sa nekim delom praktično naziva doživljavanjem lepoga. Pojam lepog i njegovo doživljavanje podlegali su u promenama u raznim kulturnim epohama. Promene koje doživljuju sadašnja pokolenja nagle su i jedinstvene u istoriji lepog. Potencijalnim prostornim planiranjem vrše se dosad uistinu najveći mogući zahvati u cilju ugrađivanja potencijalno-prostorne energije, tj. ona likovna sadržina koja zrači i vrši emanaciju u raznim svojim vidovima.

Zato planer sa budnom svešću vodi brigu o tome da svi objekti koji se predviđaju na području njegove teritorijalne jedinice budu sami za sebe od što veće arhitektonske vrednosti i da ih on kao takve uspešno uigra u jedinstvenu prostorno-vremensku kompoziciju. Potencijalno prostorno planiranje provodi se to uspešnije što je veća arhitektonska vrednost postignuta kod izgradnje pojedinih sastavnih delova. Na taj se način iskorišćeni potencijal neuporedivo umnožava, postaje očigledan za duhovno oko svakog korisnika. Potencijalno prostorno planiranje prelazi time u neku vrstu ujedinjenog saznanja o estetskoj vrednosti stvaranja, što je od životnog značaja za one društvene zajednice kojih se takvo saznanje najviše tiče.

Oblikovna strana potencijalnog prostornog planiranja je izdvojena kao zasebno poglavlje ove rasprave da bi se bolje sagledala jedna od njegovih brojnih komponenti. Ali ona je – kao i u užoj arhitekturi ustvari neodvojiva od funkcionalno-ekonomskih faktora sa kojima sačinjava nerazdvojnu celinu. Samo što funkcionalno-ekonomski faktori kao komponenta u odnosu na čitave teritorijalne jedinice dobija razmere opšte privrede i nadmašuje neuporedivo pitanje ekonomičnosti pojedinih izvođenja. Oblikovanje prostora u takvom obimu stiže svoj makrourbanistički značaj prvog reda.

Nije na odmet ako se od planera traži prisustvo duha i puna svest za simultano preduzimanje, vršenje i završavanje odgovarajućih racionalnih i iracionalnih postupaka kao i to da mu lik bude besprekoran. Potencijalno planer ipak nije fantast; on je savremen čovek u potpunom smislu te reči koji se obraća saznatljivim stvarima na najvišem nivou.

Zbog toga, lepota i doživljavanje lepog nije kod njega prazno estetiziranje po propisima estetičara, l'art pour l'art, umetnost radi umetnosti. Oblikujući činioци ne stoje usamljeni i vremenski odvojeni od celokupne planerske delatnosti, niti se oni naknadno javljaju kao predmet ukrašavanja. Funkcionalizam, naime, u potencijalnom prostornom planiranju igra još značajniju ulogu od funkcionalizma na području

uže arhitekture. Samo ono što je funkcionalno opravdano može i sme za savremenog čoveka da bude i lepo. Postoje mogućnosti, dosad neviđene u istoriji čovečanstva, da se to i postigne ako pri svem tom bude preovladavao razbor i moć pravilnog rasuđivanja.

Bilo bi više no otužno kada bi se oblikovanje prostora pod vedrim nebom počinjalo ili produžavalo odnosno završavalo dekorativizmom, nekom besmislenom oblikovštinom, lickanjem, tetoviranjem i totemiziranjem predela kao što se to dešava u užoj arhitekturi, kada su na delu epigoni. Takvo tetoviranje i totemiziranje se već javlja u radovima barokistički nastrojenih južnoameričkih i meksikanskih arhitekata, a nije ni kod nas redak slučaj. Ako su usled nedovoljne budnosti takva zastranjenja moguća u granicama uže arhitekture, zdrav razum će već odvratiti planere od sličnih besmislica, brzopletnih i preteranih do makrourbanističkih razmera.

Potencijalno prostorno planiranje – u načelu moćno stepenovanje svih prethodnih prostorno-vremenskih radnji – uslovljava prethodno uređenje naselja po principima potencijalnog urbanizma, a ovaj opet na načelima potencijalne arhitekture. Prema tome, dok neka komponenta potencijalnog prostornog stvaralaštva dospe u sadržajni proces kompozicione delatnosti kao nov element, ona je već kao takva prethodnom radnjom uzdignuta na najviši stepen svog oblikovanja. Korišćenjem krajnjih mogućnosti pri svemu tome, potencijalno prostorno planiranje postaje neprekidni proces stepenovanja svih raspoloživih osnovnih vrednosti, od uže arhitekture građevina do arhitekture i lika čitavih teritorija. To je ono što je novo i što treba imati na umu.

INSTITUT ZA URBANIZAM

Misaona i teoretska podloga potencijalnog prostornog stvaralaštva, koja se kao i svaka stvar razvoja produbljuje i prilagođava novim unutrašnjim i spoljnim faktorima, stvara se i neguje uglavnom na dva načina: nesebičnim zalaganjem pojedinaca, ako za to ima uslova i odgovarajućeg podneblja, ili pak kolektivnim radom u institutima za potencijalno prostorno planiranje (urbanizam). Dok pojedinac samo pod izuzetnim okolnostima može sopstvenim snagama da sagleda koju dalekosežnu ideju, da razradi za nju teoriju i teoretske postavke – no ovakav slučaj ne može postati pravilo – društvena zajednica se osigurava od ovakvih osamljenih slučajeva osnivanjem odgovarajućih naučnih institucija, u kojima okuplja raspoložive snage u jedinstvene radne kolektive.

Radom u institutima se pored obaveznog okupljanja odgovarajućih stručnih lica u radnim kolektivima sa određenim obavezama koje propisuje statut tog instituta, obezbeđuje kontinuitet rada, izmena misli i naučnih tekovina, uz osiguranje zamašnih materijalnih sredstava za naučno-ispitivački rad najrazličitijih struka. U naučnom institutu se vrši homogenizacija najraznorodnijih teorija i teoretskih postavki iz najrazličitijih struka u svrhu dobijanja jedinstvene nauke o potencijalnom prostornom planiranju.

S obzirom na činjenicu što je institut snabdevač svih planerskih organa – štabova i projektantskih organizacija – rad tih instituta treba da ide ispred događaja. Pošto instituti još ne postoje, bar ne na ovakvoj osnovi, oni će se u trenutku svog osnivanja naći daleko iza potreba i događaja. Institut će morati za što kraće vreme velikim skokovima da prevali put, stigne i prestigne današnje potrebe i da se nađe na položaju duhovne komune, ako želi da opravda svoje osnivanje.

Naravno, samo osnivanje instituta i donošenje statuta za njegovo delanje nisu još i sigurno jemstvo za ispunjenje postavljenog zadatka. Na stranu to što je već i osnivanje instituta samo za sebe veliki zadatak, rad u njemu i stalna borba za postizanje uspeha predstavlja izvanredan unutrašnji prob-

lem za tu duhovnu komunu instituta. No ne treba prevideti činjenicu da je institut u svojim vanrednim naporima zavisian i od podrške celokupne društvene zajednice.

Uspeh koji institut bude postizao može biti dvovrstan:

- a. formalnog, ili
- b. stvarnog stvaralačkog značaja.

Treba, međutim, imati u vidu da čak i naučni rad može biti jalov – nauka radi nauke – ako nije stvaralački tempiran i ako nije sejač naučnog semena koje će se primiti i iznići gdegod ono padne i stigne.

Za pravilan rad u institutu svakako veliki značaj ima dobro prostudiran program rada, utvrđen i propisan u statutu instituta. Radi ilustracije načina izrade jednog programa instituta može da posluži kao primer izvod iz nacрта statuta urbanističke službe NR Slovenije, koji glasi:

„Zadaci instituta su:

– Naučno proučavanje razvoja urbanizma kod nas i u svetu; sakupljanje iskustava i rezultata studija sa specifičnim problemima zemlje, odnosno pojedinih pokrajina, i to sa stanovišta socijalnog, stambenog, zdravstvenog, kulturnog i drugih.

– Institut daje sugestije narodnim odborima i projektantima kod izrade urbanističkih projekata, i to u pogledu sistematike i metodike rada, posreduje u svrhu naučnog rešavanja urbanističkih problema. Institut izdaje redovne i periodične publikacije koje tretiraju urbanističku problematiku. Snabdeven je urbanističkom knjižnicom za svu svetsku i domaću literaturu koja spada u ovu struku.”

Ovakav program jednog instituta, kako je napred navedeno, može imati formalan značaj ili stvaralačku sadržinu. To sve zavisi od duha koji vlada u institutu i od sposobnosti njegovog kolektiva. Njegov rad po svim navedenim tačkama može biti i formalnog karaktera. U tom slučaju se korist od instituta ravna nuli, jer u njemu caruje jalova nauka radi nauke. Svaka pružena pomoć, svaka sugestija, svaka publikacija može biti statičkog ili dinamičkog karaktera. Ako je statičkog karaktera, onda ustvari održava i sankcioniše stanje stvari – status quo. Ako, međutim, ima dinamički karakter, znači da je institut u svem svom delanju prožet istinskim stvaralaštvom.

Statički lik instituta neminovno vodi akademizmu, lapurlarizmu, formalizmu. Sa ovim elementima prostorno planiranje ne bi moglo da postane potencijalno, a u širem smislu ni korisno.

Nadalje, istim nacrtom statuta predviđa se: „Institut treba da bude organizator tako da svojim članovima omogući naučni rad. Ima stalnu i povremenu saradnju svih struka koje su zastupljene ili su važne za urbanističku delatnost, kako arhitekte, građevinske i šumarske inženjere, agronome, ekonomiste, geografe, statističare, sociologe, pravnike, higijeničare i druge stručnjake“.

Sve ovo ipak predstavlja tek početne uslove za osnivanje jednog instituta.

I pored toga, sa ovakvim programom bilo bi nesmotreno i preuranjeno pristupiti osnivanju instituta. Dok se ne raščiste pojmovi oko toga na koji način institut može da deluje stvaralački u svem svom radu i da omogući „naučni rad“ i u „saradnji svih struka“, nije još kucnuo čas za osnivanje instituta, jer se svi ovi navodi mogu pretvoriti u puko fraziranje. Inače, treba se pomiriti da će sa svim tim osnovnim pojmovima morati da se pozabave sa naizmeničnom srećom tek u institutu. Institut, međutim, u svem svom delanju mora biti potencijalan, što znači da izražava duhovno-sintetičku snagu, a ne samo dekoraciju na zdravom telu društvene zajednice. A treba unapred tražiti sredstva i mogućnosti obezbeđenja da on ne bude takav.

Rad instituta se deli na sledeće vidove:

Interni rad, eksterni rad, posrednički i propagandističko-vaspitni rad. U sva četiri vida institutskog rada važnu ulogu igraju sledeće postavke: cilj, zadaci, metod rada, organizacija instituta, materijalna sredstva, radni učinak i korisnost.

Celokupan rad odvija se pod simbolikom da institut za urbanizam predstavlja najmerodavnije teoretsko žarište ove vrste delatnosti u Republici.

Interni rad:

je nezavisnog karaktera. Polazi od dubine i širine problema, obrađujući najraznovrsniju materiju. Homogenizacijom svih naučnih saznanja iz oblasti tehničkih i vantehničkih nauka i postignuća umetnosti proizvodi jedinstvenu sirovinsku materiju prostornog planiranja.

Materija se razvrstava prema prirodi prostornog planiranja i prostornog projektovanja.

Zatim se pristupa obradi i sistematizaciji homogenizacijom dobivene sirovine, odvojeno za planiranje i projektovanje. Struktura te vrste institutske delatnosti utvrđuje se prema svim vidovima prostornih

celina i prostornih jedinica.

Struktura ovih vidova planiranja i projektovanja treba da se prožme potencijalnim, stvaralačkim sadržajem.

Pošto je to sve postignuto, može se preći na metodologiju potencijalnog prostornog planiranja. Radi ujednačenosti metodologije treba uporedo i nedvosmisleno utvrditi sve pojmove na kojima se zasniva teorija i praksa. Postavke potencijalnog prostornog planiranja i projektovanja proizilaze iz ovih neprikosnovenih normiranih teoretskih i praktičnih pojmova.

Pod pojmom potencijalnog prostornog stvaralaštva treba svi zainteresovani da podrazumevaju jedno te isto, jer bi inače utvrđivanje raznih postavaka i njihovo korišćenje moglo da ide u raskorak.

Po sebi se razume da će saradnik instituta pratiti inostrana dostignuća, ali će prilikom homogenizacije osnovnih duhovnih sirovina, njene obrade, sistematizacije, raščišćavanja pojmova i utvrđivanja metodologije planiranja i projektovanja neosporno imati u vidu stvaranje nacionalne škole i njeno predstavljanje izvan granica države kao takve. Tek tada će domaća sredina moći da pruži svoj doprinos daljem razvoju urbanističke misli u svetu uopšte.

Eksterni rad:

postignuća internog rada su duhovni proizvod instituta opremljen za odašiljanje u sve stanice u mehanizmu potencijalnog prostornog stvaralaštva, na svim stepenima njenih teritorijalnih i organizacionih jedinica, kao i na univerzitetu i srednje tehničke škole za potrebe nastave. Tim proizvodima instituta mogu se podjednako koristiti i udruženja koja imaju interesa za ciljeve potencijalnog prostornog planiranja kao i sva lica okupljena u Društvu urbanista.

Eksterni rad instituta ispoljava se u davanju uputstava i u obrađivanju – u vidu ekspertiza – svih problema koje budu postavljali organi narodne vlasti, zavodi za planiranje i drugi zainteresovani. Institut je društveni savetodavac.

Koordinacija rada sa institutima za urbanizam u inostranstvu i sa organizacijama srodne delatnosti u zemlji, državi i inostranstvu. Ta koordinacija bi se vršila, moglo bi se reći, po horizontali.

U obim eksterne službe spada i učestvovanje u izradi programa za konkurse koji se budu raspisivali za regulaciju gradova i regiona, kao i u oceni ovih radova.

Za posredni prenos misli i tekovina potencijalnog prostornog stvaralaštva instituti mogu izdavati svakovrsne publikacije, biltene, časopise, brošure, knjige i sl.

U cilju neposrednog širenja urbanističke misli, institut za urbanizam može priređivati cikluse predavanja, izložbe naučnih radova i sl.

Posrednička uloga instituta za urbanizam sastojala bi se, osim toga, u organizovanju seminara i kurseva za specijalizaciju a u cilju podizanja upravnih i stvaralačkih kadrova. Ta se uloga sastoji u povezivanju naučnog rada sa nastavom na učilištima, sa potrebama urbanističke politike i sa opštim urbanističkim prosvjećivanjem širokih masa, kao i svim društvenim organizacijama za planiranje.

Kadrovi:

Pitanje kadrova znači: ispunjavanje svih pozicija u mehanizmu urbanističke službe da bi ona mogla besprekorno da funkcioniše. Pošto u tom mehanizmu ima raznih funkcija, potrebno je najpre utvrditi njihove glavne karakteristike, a pitanje kadrova dovesti neposredno u vezu sa tim grupama.

U mehanizmu urbanističke službe javljaju se sledeće funkcije:

- tehnička – pomoćna,
- stvaralačka iz svih zainteresovanih tehničkih i vantehničkih struka;
- administrativno-posrednička,
- upravna u organima narodnih vlasti.

LIK POTENCIJALNOG PLANERA

Dosad u ovoj raspravi izložena misaona i teoretska podloga i osnovne postavke potencijalnog prostornog planiranja, kao i nacrt mehanizma za funkcionisanje ove društvene delatnosti i službe već ocrtavaju sve uslove i zahteve koji se postavljaju pred planera u pogledu njegovih izvanrednih sposobnosti. Sam sadržaj, domet, odgovornost i neophodna sinkronizacija bezbroj procesa i činjenica obeležavaju kakav lik treba i jedino može da ima planer u delokrugu svog rada i odlike koje treba da ga krase.

Pošto je planer pripadnik štaba – kolektiva planera – njegovo učestvovanje u radu štaba liči na funkciju štabova u ratu. On rukovodi duhovnim pokretanjem ogromnih masa nežive materije u prostoru, njihovom preradom, oslobođenjem energije kao i pokretima ljudskih masa i pojedinaca. On se bori sa neprijateljem: prirodom i otporom materijala u svrhu da je učini svojim saveznikom a i slugom, kao i sa utvarom birokratizma.

Potencijalni planer je po svojoj osećajnosti, umnom kapacitetu i živčanom sistemu, po individualnim sposobnostima i po ukopčanosti u kolektivne napore u potpunom smislu te reči moderan čovek. Uostalom i društvo sadašnjice može da postane „moderno“ tek uvođenjem zrelih oblika potencijalnog prostornog stvaralaštva i izobražavanjem velikog broja ovakvih planera.

Pošto je struktura i logika potencijalnog prostornog planiranja uistini „n“ dimenzionalna struktura i logika, ovladavanjem tako umnoženom strukturom i logikom znači prostorno – odnosno uslovljava - „n“ dimenzionalne sposobnosti. Čovek tih sposobnosti treba da je potencijalno planer. Njegovom liku pripada ona vrlina koja se zove „n“ dimenzionalna gvozdена logika. Svaka planerova odluka može da nađe svoju poziciju u koordinatskom prostoru njegove mašte sa sigurnošću „dirigovanog projektila“.

Potencijalno prostorno planiranje je stvaralačka revolucija pokrenuta u oblastima čiste misaonosti , razblažena

perspektivnim gledanjem u budućnost, rastvorena u vodama progresivne evolucije (etapni planovi), i najzad konkretizovana kao plod svih navedenih procesa.

Planer potencijalnog prostornog planiranja je revolucionar u carstvu misli, maštalac u perspektivi, pretočilac revolucionarnih struja u vode progresivne evolucije, konkretizator u prikupljanju plodova te revolucije - i žetelac setve putem investicionih društvenih planova. U tom prostorno-vremenskom, apstraktno-, imaginarno-, iracionalno-, racionalno-, konkretnom obliku svojih planerskih funkcija on vrši istovremeno i vulkanizaciju misli i osećaja. Pravo je čudo ako takav planer ne izgori u jari te svoje užasne duhovne i fizičke zaokupljenosti. To je njegov lik sa potresnim crtama i profilom. Po sebi se razume da sitne birokratske duše ne smeju biti postavljene na položaj planera.

Duhovna građa i sadržaj potencijalnog prostornog planiranja dobijaju se u krajnjoj liniji vulkanizacijom misli i osećaja, u vidu njihovih tananih legura u laboratoriji prostornog planiranja po institutima. Planeri zaposleni u institutima moraju biti vrlo kvalitetni, što se po sebi razume.

Planera mora krasiti jedinstvo duha u svim najraznovrsnijim ispoljavanjima prostornog stvaralaštva; njegova delatnost i njegovo delo su ustvari dokaz jedinstva tog i takvog duha. On je humanist najvišeg stepena u kome se nastanila budna svest i ukorenio smisao o jedinstvu bića koje se bavi prostornim planiranjem. Njegovo delanje se odvija u najvećem jedinstvu prirodnih zbivanja i ljudskih aktivnosti. On ima sposobnost dirigenta.

On je humanist najvišeg stepena zbog toga što u sebi sjedinjuje rad najrazličitijih stvaralaca kako iz tehničkih tako i iz vantehničkih vrela života, dok ih majstor-graditelj (arhitekt specijalnog tipa) sjedinjuje samo dva: arhitekta i inženjera. On nije poltron, epigon i vitez konjunktura. On je i sa gledišta društvene i individualne etike samim tim besprekoran.

GRAĐEVINSKI INŽENJERI I EKONOMISTI

kao planeri u nedavnoj prošlosti, sadašnjosti i neposrednoj budućnosti

Autor ovog referata daleko je od pomisli da jadicuje nad izvesnim greškama i nedostacima koji su se potkradali u dosadašnjim poduhvatima na prostoru FNRJ. Mnogi to čine danas, mada na sve te propuste nisu prethodno ukazivali, a ponekad nisu ni bili svesni njih. Radilo se, u toku proteklih godina, a to je autorovo skromno mišljenje, kako se moglo, znalo i umelo. Ali prošlo je ono razdoblje kada se rešavanju planskog uređenja prostora pristupalo krajnje šematski, pravolinijski, ne dvodimenzionalno, a još manje „n” dimenzionalno, nego jedino prema trenutnim izgledima i uslovima, bez obzira na vreme kao pratioca svakog delanja i izivljavanja u prostoru pa i na sam prostor. U tom pravolinijski šematizovanom planiranju lišenom prostora i vremena kao faktora, a koje je češće imalo i crte diletantizma, glavnu reč su vodili građevinski inženjeri i stručnjaci iz kruga ekonomista. Pošto su vladali racionalnim faktorima oni su, jedni i drugi, nailazili bez teškoća na razumevanje i shvatanje kod onih koji su njihove savete tražili. Osim toga, racionalni faktori su, u većini slučajeva, uzimani u obzir i usmeravani samo u jednom pravcu, u pravcu podizanja nekog objekta. Nekoliko pravolinijskih alternativa predstavljalo je u tom smislu i kod tog posla krajnje obilje planerskog izivljavanja u prostoru. Rešavajući većinom od slučaja do slučaja problemi su razmatrani izolovano od svog vremensko-prostornog okvira i procesa i njemu i bez obzira na njegovu zakonitost, viši smisao, modernu „n” dimenzionalnu logičnost mišljenja, na uslovljenost itd. I sve uspehe koje su ovi stručni krugovi postizali i mogućnosti koje su im se pružale za proteklih 10-12 godina, građevinski inženjeri i ekonomisti svojim idejama nisu izazvali borbu mišljenja oko teorije i prakse prvobitnog planiranja. Nije se još stvorio savremeni lik planera, koji bi društvenu zajednicu obogatilo teorijom i praksom tog savremenog izuma.

Ljudima koji su u pogledu planiranja privrede zauzimali izuzetan položaj može se donekle zameriti ovo dugotrajno plandovanje u oblasti prostornog planiranja, koje je

ostalo do danas bez teorije i više misaonosti. Možda bi se i produžilo na isti način, kao tobože najispravniji, da urbanisti – arhitektonske struke nisu izašli sa svojim pokretom, čija je suština u ovom: da je planiranje problem prostora i vremena, da zaseca u interese društvene zajednice, da je uređenje prostora društvena disciplina kojom je prožeta sva društvena delatnost.

Dosadašnje planiranje svodilo se u svom šematizmu na postupke u kojima su se ispoljavali isključivo racionalni činiooci. Ono čak ni u pogledu racionalnosti nije bilo besprekorno. Nije se, na primer, vodilo računa o postojanju savremenog urbanizma u granicama naseljenih mesta, mada je misao i prakтика ove društvene discipline već u dovoljnoj meri razrađena. Zasnovano na šematski izrađenim odlukama, takvo pravolinijsko planiranje je zastarelo (a ono nikad nije bilo savremeno), usled čega i razna prostorna rešenja predstavljaju u nekim slučajevima izvesnu smetnju pri daljem sređivanju prostornih odnosa. Takve smetnje je savremeni planer dužan da smatra kao da su delo prirode koje se ne može izmeniti, kao da one postoje od pamtiveka.

O iracionalnim faktorima, kojih u prostornom planiranju ima bezbroj – a da ne govorimo i o drugim – uopšte se nije vodilo računa. Tako je sazeo trenutak da urbanisti arhitektonske struke, dosad nedovoljno cenjeni i često neprijatni zbog svojih iracionalnih mudrovanja i opomena da postoji „n” dimenzionalni prostor, ponovo izađu na poprište sa svojim ubeđivanjima: da je privredno planiranje i podizanje objekata bilo koje vrste deo opšte prostornog planiranja i da bez njega predstavlja neorganski, parcijalan zahvat. Prema dometu svojih sposobnosti planeri se dele na: pravolinijce, krivolinijce, dvodimenzionaliste, trodimenzionaliste i „n” dimenzionaliste, što svakako treba imati u vidu.

Svih pet savetovanja urbanista, održanih za proteklih šest godina, predstavljaju u tom smislu značajan uvod u epohu „Velike pripreme”. Svi napori uloženi izvan okvira tih savetovanja pokazali su da epoha „Velike pripreme” nije odzvanjala u prazno i da je bilo izvesnog odjeka.

Najsnažnije se to odražava na organizaciji republičkih sekretarijata za urbanizam i komunalne poslove. Time je prostorno, urbanističko planiranje kao društvena delatnost postalo briga države, ove najšire organizacije društvene zajednice. Naš početni pesimizam se gubi; nove se snage probijaju u carstvo razboritog optimizma. Uglavnom smo puni nade.

GEOFIZIČKA USLOVLJENOST ŽIVOTNIH FUNKCIJA ČOVEKA I DRUŠTVENE ZAJEDNICE

Kako pri pojedinačnom, tako i pri društvenom radu u obzir dolaze zemljin dan i zemljina godina kao stalni faktori koji se javljaju u svojim ciklusima. Ovi ciklusi i njihovo dejstvo imaju izvesnu važnost i za planersku delatnost društva, pogotovu u okviru potencijalnog prostornog stvaralaštva.

Zemljin dan od 24 časa pruža vremensku strukturu i određuje ritam čovekovom delanju, koje se deli na: spavanje, na vreme provedeno na putu, na radu, u provodu i rasonodi. Prikazano grafikonom dobijaju se četiri osnovna površinska sektora tih delatnosti odgovarajuće veličine (vidi šemu L. Korbizijea u knjizi „La Maison des Hommes“). Sve do doba industrijalizacije postojalo je jasno ograničenje između pojedinih vrsta ljudske delatnosti, a time i usklađenost svih životnih funkcija kod pojedinaca i društvene zajednice, kao i između njih uzajamno. Ovakva geofizička usklađenost životnih funkcija održavala se dugo i jedva je pretrpela neke izmene kroz pet hiljada godina u odnosu na istu geografsku dužinu i širinu položaja. Sve većim porastom industrijalizacije, međutim, nastale su velike promene. One su tu, one su nagle i kritične i kao takve nepredviđene pomenutim šemama L. Korbizijea.

Industrijalizacija izvesne delatnosti postaje danoćna. Saobraćaj, telekomunikaciona sredstva, čitav niz postrojenja (vodovod, električna, kanalizacija, bolnička služba, visoke peći, rudnici itd.) ne mogu više da stanu bez štete po društvenu zajednicu. Kadgod u kapitalističkim zemljama izbije štrajk i industrijska postrojenja prestanu da rade, prođe strahoviti grč kroz mehanizam i životne funkcije društva. Opslužujući ova uređenja i postrojenja u njihovom neprekidnom radu neke od tih životnih funkcija ljudi zalaze već delimično u noć, delimično u dan. Neprekidno opsluživanje postrojenja zahteva da radnici i nameštenici dolaze i odlaze smenjajući jedni druge na određenim dužnostima. Jedni rade noću, drugi opet danju, poneki žrtvuju i deo noći i deo dana. Zasada se život ljudi odvija na tri različita načina.

Stari poredak se znatno poremetio. On još važi samo za jedan, zasada pretežni deo stanovništva. Ali njihov broj neprekidno opada; sve veća automatizacija mašinskih postrojenja povećava potrebu neprekidnog rada i životni ritam čoveka.

Izmenjene životne funkcije utiču, po sebi se razume, na organizaciju života u svim prostornim formacijama i izazivaju njihovo prilagođavanje novostvorenim uslovima.

Prema tome, u svakoj teritorijalnoj celini ili jedinici treba voditi računa, kontrolisati i planski rasporediti ova tri vida dnevnog ciklusa (spavanje, rad, provod, razonoda, put), a time i godišnjeg ciklusa u životu pojedinaca i zajednice i predvideti stalne promene u toku njihovog daljeg razvoja. Umesto jednog zajedničkog ritma sa četiri osnova čovekova delanja, javljaju se u tri zasebna ritma sa po četiri osnovna čovekova delanja: spavanje, put, rad i razonoda za trajanje iste prostorno-vremenske strukture od 24 časa. Između ta tri ritma i četiri osnovna delanja ne postoji zasada sklad i odgovarajuća zakonitost. Ona ima tek da se uspostavi. Zemljin dan, koji je do nedavno hiljadama godina tekao jednolično, postaje sada visoko frekventan. Više se ne dešava da svi ljudi složno spavaju noću i da su budni danju kao po nekom dogovoru. Dok jedni spavaju, drugi rade, a treći se tek spremaju na posao ili se već vraćaju sa njega. Trostruki ritam je snažan i nemilosrdan; životna partitura svakidašnjice postaje kontrapunktalna; jednu polovinu zemljina dana funkciju sunca obavlja veštačko osvetljenje, tj. masa sijalica raspoređenih po čitavoj zemljinoj lopti. One omogućavaju ne samo noćni rad nego i razonodu. Noćne sportske priredbe, poglavito masovne kakve su, na primer, fudbalske, bokserske, rvačke i vaterpolo utakmice, više nisu nikakva novost. One se neprekidno uvode u dnevni red. Prema tome, fiziološki uslovi čovekovog delanja su se neznatno izmenili i to nešto u korist rada i razonode, a nešto, i to još u većoj meri, na štetu kvaliteta rada, odmora i zdravog sna. Rađa se čovek sa novim živčanim sistemom i novo društvo sa sličnim živčanim ustrojstvom. Potencijalno stvaralaštvo ne može ostati ravnodušno prema tim pojavama. U njemu važno mesto zauzima obezbeđenje dobrog sna kako noćnih spavača, tako i onih koji u tu svrhu koriste dan, odnosno prospavaju deo noći i deo dana. Urbanistički nered je tu. Usled tog urbanističkog meteža, neodgovarajućih arhitektonskih rešenja samih stambenih objekata, neprekidne buke, osvetljenja koje prodire sa ulice u stanove, savremena pokolenja žive u opštoj živčanoj prenapregnutosti koja predstavlja zasad pravu opasnost za zdravlje ljudi. Besanica ili neispavanost

znatno smanjuju radnu sposobnost pojedinaca i društvene zajednice, a time i njihovu proizvodnu snagu. Ukoliko takvo stanje potraje duže, potkopava se i zdravlje radnog naroda. Nered koji je ljudski rod sam na sebe natovarilo donosi već na ovom stepenu razvoja mnogo veća ograničenja od onih što ih stvaraju prirodni uslovi. Ovako ukorenjena ona se teško odstranjuju.

Harmoničan zemljin dan kao osnovni uslov za bitisanje teritorijalnih jedinica više ne postoji, niti se više može vratiti urbanističkim reformama. Potrebne su korenite mere potencijalnog planiranja za smišljeniji život sutrašnjice i perspektivne budućnosti. Usled preplitanja ritma zemljin dan će u svakom slučaju biti sve frekventniji. Jednom će postati visoko frekventan.

Potčinjenost prirodi u odnosu na zemljin dan menja se u pogledu vekovnog istorijskog životnog ritma. Strojna era nameće nove i složenije ritmove u pogledu uređenja radnog vremena, kao i njihova preplitanja. Nipodaštavanje te novonastale i složene ritmizacije ne samo što bi taj nered podržavalo, nego bi još i povećalo teškoće.

Do nedavno jedini izvor svetlosti, sunce gubi svoju isključivu gospodujuću ulogu. Mesec će, međutim, i nadalje vršiti svoju blagonaklonu uslugu na zadovoljstvo svih zaljubljenih. Inače, čovečanstvo se pored sunca sve više i više snabdeva veštačkim izvoristima svetlosti i toplotne energije. A da ironija bude još veća, i sunčani zraci se akumuliraju u razne svrhe noćnog života.

Simbolična slika sunca još uvek se prikazuje sa zračnim oreolom oko glave boga Apolona. Međutim, slika i predstava noći nije više nalik ni na kakvo strašilo. Njega je zamenila slika električne sijalice svih mogućih vrsta. Đavoli, veštice i ostale tvorevine ljudske mašte poterani su na večni boravak u najveće dubine podzemlja.

Sinovi Evrope znaju iz iskustva da je zemljin – sunčan – dan u Drugom svetskom ratu već bio visoko frekventan poput neke telefonske žice kojom se istovremeno i nesmetao obavljaju razgovori u neograničenom mnoštvu.

Sada predstoji da se spase mir zemljina dana kao takav. Svemirska gondola, koja se zove Zemlja, i njen vazdušni omotač već podrhtavaju od silne ljudske delatnosti.

Drugi važan ciklus za ljudske jedinice i njihove zajednice predstavljaju godine od 365 zemljinih dana, koliko treba Zemlji da obiđe Sunce po svojoj eliptičnoj putanji. Prema geografskim širinama i dužinama taj se ciklus odvija prema geofizičkoj određenosti položaja. Smenjivanje četiri godišnja doba je od osnovnog dejstva za taj godišnji ciklus

i ono se odvija ritmički. Osnovnu uslovljenost postavljaju u tom pogledu različiti uglovi pod kojima sunčani zraci u toku Zemljine godine upadaju na Zemljinu loptu. Uticaj tog ugla javlja se kako u urbanističkom planiranju, tako i u arhitekturi kao važan faktor. Ali osobenost makroklimе i mikroklimе zavisi ipak i od drugih geofizičkih uslova vezanih za samu zemljinu površinu.

Godišnji ciklus je u svom nizanju obeležen kratkodnevnicom 22. decembra, dugodnevnicom 22. juna i ravnodnevicama 21. marta i 22. septembra.

Služba vremena – lokalno vreme (prema geografskoj dužini odgovarajućeg mesta i zvanično zemaljsko vreme) zvanično ustanovljeno jedinstveno vreme – radi olakšanja međunarodnog saobraćaja – ravna se za sve oblasti prema nekom zajednički usvojenom meridijanu. Postoji i zonsko vreme.

Godišnji ciklus sa svojim neizbežnim vremenskim nepogodama igra ulogu i pri izračunavanju pogodnih dana za rad pod vedrim nebom, ovo poglavito zbog psihičkog uticaja na radnu sposobnost ljudi i na raspored godišnjih odmora. Godišnji odmor predstavlja zasada samo socijalnu meru koja isto tako ima svoj ciklus. Po svom značaju za obnovu ljudskog organizma mnogo značajniju okolnost od godišnjeg odmora predstavljao bi biološki odmor. Ovaj odmor, pored redovnog godišnjeg odmora, mogli bi da koriste vrlo zaslužni radni ljudi svake desete godine. Dužina trajanja biološkog odmora povećavala bi se svakih deset godina, tako da bi oko pedesete godine života radnog čoveka ovaj odmor trebalo da iznosi godinu dana, da bi se korisnikov organizam obnovio i osposobio za dalje napore. Uostalom, biološki odmor je poseban problem i to od vrlo velike važnosti za potencijalnu vrednost teritorijalne zajednice.

Iz godišnjeg Zemljinog ciklusa proizilaze saznanja:

- o godišnjoj osunčanosti (odnos veštačkog i prirodnog osvetljenja u vezi radnog vremena),
- naklonjenosti rotacione osovine $66 \frac{1}{2}^{\circ}$ prema Zemljinoj putanji,
- građanskoj godini od 365 dana sa dodatkom jednog dana svake četvrte godine,
- razlici između noći i dana, koja se sastoji u tome što sunčani zraci pogađaju samo polovinu Zemljine lopte u okretu.

SMISAO, SVRHA I KORIST ŠESTOG SAVETOVANJA URBANISTA JUGOSLAVIJE

Iz sveg izloženog u ovoj raspravi proizilazi da Šesto savetovanje urbanista Jugoslavije po svojoj važnosti, dometu i značaju postavljenih problema, vrednosti očekivane diskusije i težini svojih zaključaka treba daleko da nadmaši smisao, svrhu i korisnost svih dosadašnjih savetovanja ukupno. To je i razumljivo kada se ima u vidu da je prostorno planiranje najviši vid urbanističke delatnosti.

Šesto savetovanje sa temom „Regionalno planiranje“ prelazi iz razdoblja velike pripreme u narednu fazu razvoja, u razdoblje „Velike inicijative“. A to nije mala i beznačajna reč. Okupljeni u republičkim društvima i povezani svojim savezom, urbanisti postaju nosioci velikog društvenog opterećenja, društvenih zadataka, društvenih funkcija, društvene odgovornosti, ciljeva i smisla u bitisanju čitave društvene zajednice. Brzina rada kojom treba ujedno preći još neprevaljeni deo puta i nadoknaditi zadocnjenje u dosadašnjem razvoju omogućiće da se misaona i teoretska podloga prostornog planiranja izvuče iz agregatnog stanja. Time bi se sva odgovarajuća materija pronašla, svrstala i obradila u vidu jedinstvenog učenja prostornog planiranja. Iz tako prečišćenog materijala izvlačile bi se osnovne teze za urbanističko zakonodavstvo, smernice za izgradnju urbanističke službe svih vidova i stepena, naučnog rada u institutima, obezbeđenje i podizanje kadrova itd. Ujedno bi se omogućilo da se u tom smislu i pod najpovoljnijim uslovima pređe na praksu prostornog planiranja i projektovanja metodologijom rada i putem okupljanja sposobnih planera u kreativnim kolektivima.

Državno rukovodstvo usvaja u načelu prostorno planiranje kao važnu potrebu i vid društvene delatnosti. Uprkos povoljnosti ove nove činjenice, zapaža se kao nepovoljno da odluke čim se donesu od strane najviših organa narodne vlasti, skoro po pravilu stvaraju praznine između trenutnih mogućnosti i neophodnosti izvršenja zadatka. U te praznine treba što pre provaliti i ispuniti ih istinskim sadržajem da urbanizam i društvene potrebe ne bi ostali jed-

ni pored drugih, da se ne bi mimoišli u momentu njihovog istorijskog susretanja.

S obzirom što su politički sistem i društvena stvarnost u svom razvoju pretekli potencijalno prostorno planiranje, koje je tek u povelju, hitno utvrđivanje i sređivanje materijala iz ove oblasti pokazuje se kao neminovna potreba dana. Daljom nadgradnjom potencijalno planiranje i projektovanje treba da postignu obeležje nacionalne škole, a to znači jedan zadatak više.

Po liniji državnog ili zemaljskog uređenja prostora potencijalno prostorno planiranje se razlikuje od planiranja ostalih teritorijalnih celina i jedinica samo po nazivu i obimu rada. Međutim, po organskoj pripadnosti terenu ono najviše i najneposrednije koristi uređenju komunalnih područja, ovih najmanjih skupina prostornih i društvenih interesa. Komunalnim društvenim uređenjem Jugoslavija se najviše razlikuje od ostalih socijalističkih država i u tom pogledu je odmakla od njih. Zato će i potencijalno prostorno planiranje naći u njoj zdravo i plodno tle za svoj razvoj i primenu i obratno, u prostornom planiranju komune će imati svoj veliki instrument.

Iz svega ovog može se zaključiti: da teoriju i praksu prostornog planiranja i projektovanja treba što pre prilagoditi teritorijalnim jedinicama i zajednicama komuna. Diskusiju i neposrednu delatnost posle savetovanja trebalo bi usmeriti u tom pravcu.

REZIME

I

Ovaj referat polazi od osnovnog učenja da je prostorno planiranje i projektovanje nauka i umetnost, ali nova nauka i nova umetnost koja nema još uzora u istoriji čovečanstva. U nastojanjima ni Istoka ni Zapada nema još dovoljno pouzdanih elemenata iz ove oblasti da bi se mogli preuzeti. Razna gledišta po ovom pitanju slažu se samo u pogledu ekonomske nužnosti koja jednu i drugu stranu prisiljava na planiranje i projektovanje u prostoru.

Polazimo od sopstvenih potreba da bi stvorili sopstvenu školu prostornog planiranja odgovarajuću stepenu našeg društvenog razvoja i političke koncepcije. Takvo prostorno planiranje kao sinteza nove nauke i umetnosti treba da se temelji pre svega na solidnoj misaonoj podlozi i tačno utvrđenim pojmovima. U tu svrhu ovaj referat iznosi sledeće pojmove kao osnovne, raspoređujući ih organski po uzastopnom redu: intuicija, ideja, materija, kao prirodna masa, materija kao faktor, faktori spoljni i unutrašnji, sile, objekti, energije, potencijalna energija, prostor, prostorna energija, planiranje, potencijalno planiranje, projektovanje, elementi planiranja (priroda, čovek, društvo, stroj), mašine, matematika i geometrija kao moć, iluzionizam kao shvatanje, racionalizam kao shvatanje, empirizam kao shvatanje, konstruktivizam kao shvatanje, organsko kao shvatanje, imaginacija kao moć i shvatanje, načini mišljenja, misaonost kao opomena.

Statička i dinamička slika prirode govori o teritorijalnim okvirima kao veštačkim tvorevinama, o geofizičkoj uslovljenosti položaja. Statička slika prirode javlja se kao prividno, latentno stanje energije, a dinamička slika sveta kao postojanje slobodnih energija.

Parcijalna i totalna delatnost u prostoru prikazuje štetnost prve i preimućstva druge delatnosti. Stari, nekad postojeći poredak koji nestaje, ustupa mesto neredu i vršljanju slepih sila. Međusobni odnos prirode i čoveka poremećen je do tačke kritičnosti.

Javlja se novi čovek, „Homo spatiosus“, čovek prostora koji obrađuje prostor u smislu njegovog „n“ dimenzionalnog prostiranja. Prostorno planiranje i njegov „istorijski momenat“. Početak „Velike akcije“ i kraj parcijalnih zahvata

u prirodi. Epoha totalnog uređenja prostora. Uspostavljanje ravnoteže između prirode, prostora, vremena, materije, energije i čoveka odnosno društvene zajednice. Arhitekt-urbanista traži prostorni regulator i modulator da bi sa svoje strane doprineo tome da se raspuštene sile ukrote i primorale na poslušnost.

Početni uslovi za to su: utvrđivanje misaone podloge potencijalnog prostornog planiranja.

Mirenje individualnog htenja i kolektivnog delanja, tj. pojedinačnog, zajedničkog i opšteg. Prostorni poredak je slika i prilika socijalizovanog društvenog poretka.

II

Teorijske postavke izvedene su iz misaone podloge potencijalnog prostornog stvaralaštva. No, to ne ide bez izvesnih njihovih prožimanja. Od opštosti, opštih pojmova i objašnjenja ide se ka određenijim postavkama. Osnovna je postavka: prostorno stvaralaštvo je prostorno-vremenski proces, izivljavanje društvene zajednice u toj vrsti delatnosti.

Povlači se razlika između predviđanja (perspektivnog planiranja) i etapnog planiranja u odnosu na značaj društvenih planova. Društveni planovi će tek sa planiranjem prostora dobiti svoj pravi sadržaj i organski karakter.

Prostornim planiranjem proširuju se granice ljudske moći nad prirodom. Veštačko ograničavanje prostora se odnosi na države, zemlje, pokrajine, oblasti itd. Oblikovanje prostornih jedinica kao privrednih jedinica i traženje takvih područja. Pojava slepih sila, njihovo trvenje i sukobljavanje u prostorno-vremenskom prostiranju i njihovo satiranje.

Opasnost od birokratisanja celokupne metodologije na polju planiranja privrede i uređenja prostora. Marksova izreka, iz koje izvire osuda birokratizma, predstavlja dragocenu opomenu za dalji rad.

Potencijalno prostorno stvaralaštvo kao Velika inicijativa društvene zajednice koja se sprovodi celishodnom mobilizacijom materijalnih sredstava, sirovinskih baza, rasporedom proizvodnih snaga i investicija. Organizacija službe prostornog planiranja po sistemu štabova. Pouka iz Drugog svetskog rata kao izvanrednog mehanizma za pokretanje ogromne mase ljudi i materijala u smislu njihovog prostorno-vremenskog prostiranja. Prostorno potencijalno stvaralaštvo kao rat u miru i izraz savremene društvene delatnosti pruža organizaciju svih ljudskih aktivnosti u prostoru.

Društvena zajednica kao mecena i stvaralac. Kako se

sjedinjuju ovo dvoje u jedno. Upečatljiva pojava, samonikla u drugoj polovini dvadesetog veka.

Organsko shvatanje prostornog planiranja kao prirodne spone između društvene delatnosti i svih materijalnih i duhovnih sila u određenom prostorno-vremenskom okviru od važnosti za bitisanje odgovarajuće društvene zajednice. Organsko shvatanje kao opreka birokratskom planiranju prostora. Glavna preimućstva organskog shvatanja.

Priroda kao mrtav prostor i kao živ prostor. Priroda je za planera živ prostor, izvoriste energije iz svih njenih oblika i stanja. Ekonomsko-upravna usmerenost svih naučnih izleta u oblast potencijalnog planiranja.

Tehnički i vantehnički elementi prostornog planiranja kao primenjene veštine. Pregled pojedinih naučnih grana i grupa, njihov značaj i uloga u prostornom planiranju.

Vidovi prostornog planiranja i projektovanja prema današnjem stanju i strukturi narodne vlasti – specijalnih i gravitacionih područja. Drugi praktični vidovi društvene delatnosti usmerene potencijalnim prostornim planiranjem i njegova uloga u kompoziciji elemenata: priroda, čovek, mašina, odnosno: priroda, društvena zajednica, mašinska postrojenja u njihovom prostorno-vremenskom protezanju i izivljavanju. Kao instrument i sređivač mnogostrukosti svih procesa u prirodi i zajednici ljudi.

III

Rezime ovog poglavlja nadovezuje se na prethodna dva poglavlja, ustvari organski proizilazi iz njih. Oblikujuće svojstvo prostornog planiranja nagovešteno je već i u tim ranijim poglavljima. U ovoj raspravi opširnije je razrađena samo njegoova važnost.

Potencijalno prostorno planiranje je neprikosnoveni oblikodavni (oblikujući) činilac. Predstavlja plastično vajanje prostora u svim mogućim razmerama. Arhitektura se prenosi na samu prirodu. Ona je prevazišla samu sebe. Vajanje prostora se odvija uz efikasnu zaštitu postojećih lepota. Prostor postaje poprište doživljavanja prirodnih lepota i ljudskog stvaranja.

Menja se instrument nove – makroubanističke - arhitekture. Instrumenti i oblikovane jedinice ove nove makroubanističke arhitekture su: svi inženjerski objekti, kao: drumovi, železnice, pruge, brane, veštačka jezera, plantažne jedinice, solane, vinogradarske površine, šumske sastojine, pašnjaci, kanali itd. kao i prirodne formacije.

Ističe se sopstvena estetska i arhitektonska vrednost pojedinih oblikovnih jedinica kao elementi celinske kompozicije prostora. Izvlači se potencijalna prostorna energija u svrhu doživljavanja lepog, tj. lepog u novom smislu te reči.

Oblikovno-estetska strana je neodvojiva od funkcionalno ekonomskih faktora. Ona sa njima sačinjava nerazlučnu celinu. Oblikovna vrednost se pri maloj veštini ukomponuje simultano u proces prostornog planiranja.

Izbegavanje dekorativizma, besmislenog licanja prirode, njenog totemiziranja i tetoviranja, kao što je slučaj u užoj arhitekturi, te predstavlja opomenu.

Potencijalno prostorno planiranje je neprekidni proces stepenovanja svih raspoloživih vrednosti, od uže arhitekture pa do arhitekture čitavih teritorija.

Oblikovanje prostora nije višak uloženi materijalnih sredstava, već samo dubok zahvat postignut viškovima uloženog truda i sposobnosti samih planera kojima oni raspolažu.

IV

Nacrt instituta za urbanizam je odraz osnovne misli ovog referata: da se potencijalno prostorno stvaralaštvo zasniva na saznanjima i tekovinama nauke i otkrićima umetnosti. Sa tako značajnim i ozbiljnim delatnostima treba da su zaokupljeni naučni duhovi u institutima za urbanizam.

Institut vrši homogenizaciju najraznorodnijih teorija i duhovnih sirovina u svrhu dobijanja jedinstvene nauke o potencijalnom prostornom planiranju.

Rad i dejstvo instituta, te osobene vrste duhovne komune, treba da se odvija ispred a ne iza događaja. Kao snabdevač svih organa urbanističke politike, institut ne sme da ima statički već stvaralački lik.

U predloženom nacrtu navedeni su i objašnjeni pojedini radni vidovi i dejstvo tog rada izvan instituta i njegova unutrašnja organizacija s obzirom na kadrove.

V

Lik potencijalnog planera je problem posebne vrednosti. Nema prostornog planiranja bez besprekornog planera. Nje ga treba da krasi sve ove odlike i vrline, znanje i sposobnosti o kojima je bilo dovoljno reći u svim poglavljima referata. On je pripadnik štaba i glavni pokretač u mehanizmu prostornog stvaralaštva. On je „n” dimenzionalista, iznad dvodi-

menzionalista i visoko nad pravolinijcima. On je revolucionar za budućnost – perspektivno, evolucionar u pogledu progressa, realista u odnosu na stvarnost, realizator u odnosu na probleme sadašnjosti. Problem je u tome: na koji način će društveni uslovi i društvena snaga da iznedre iz svoje sredine takve potencijalne planere, u kojima je nastanjeno jedinstvo bića i kojima se može poveriti uloga dirigenta.

VI

Majstori racionalnih faktora, građevinski inženjeri i stručnjaci iz kruga ekonomista nisu dosad predstavljali savremeni lik planera. Zastarelost pravolinijskog planiranja. Odsustvo iracionalnih faktora. Nije ostvarena još ni teorija ni praksa prostornog planiranja.

Podela planera na: pravolinijce, krivolinijske, dvodimenzionaliste, trodimenzionaliste i „n“ dimenzionaliste.

VII

Zemljin – sunčev – dan kao osnovna geofizička uslovljenost za čovekovo delanje: spavanje, rad, put, odmor i razonoda. Nagla promena u toj uslovljenosti. Poremećen stari poredak. Nastajanje trostrukog dnevnog ritma. Frekventovanost zemljinog dana. Značaj veštačkog osvetljenja i neprekidnosti rada.

Godine od 365 zemljinih dana kao drugi važan ciklus određen prema geofizičkoj položenosti izvesnog položaja. Nova saznanja iz pomenuta dva ciklusa.

VIII

Šesto savetovanje u svetlu „Velike inicijative“. Važnost diskusije po osnovnim postavkama potencijalnog prostornog planiranja za urbanističko zakonodavstvo, urbanističku službu, naučni rad u institutima, za obezbeđivanje i podizanje kadrova, metodologijom planiranja i projektovanja itd. Izobražavanje sposobnih planera. Zakašnjelost prostornog planiranja prema političkim merama. Prilagođavanje potencijalnog prostornog planiranja potrebama komuna kao osnovni zadatak diskusije i neposredne delatnosti posle kongresa.

**Arh. NIKOLA DOBROVIĆ:
OSNOVI POTENCIJALNOG PROSTORNOG PLANIRANJA**

Izdavač

Asocijacija prostornih planera Srbije
Beograd, Studentski trg 3/III

Za Izdavača

dr Zoran Radosavljević, predsednik

Priredio

dr Zoran Radosavljević

Dizajn i prelom

mr Deniza Letić

Lektura

MA Marija Vulević

Ilustracija na koricama

Nikola Dobrović: „Terazijska terasa, perspektivni
pogled ka Novom Beogradu“, 1946.

Štampa

Forma B, Beograd

Tiraž

300 primeraka

Beograd, oktobar 2017.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

711

ДОБРОВИЋ, Никола, 1897-1967

Osnovi potencijalnog prostornog planiranja / Nikola Dobrović ; priredio
Zoran Radosavljević. - Beograd : Asocijacija prostornih planera Srbije,
2017 (Beograd : Forma B). - 77 str. ; 22 cm

Publikacija je sadrži referat N. Dobrovića izložen na Šestom savetovanju
Urbanista Jugoslavije i Prvom redovnom kongresu Saveza društava urbanista
Jugoslavije u Aranđelovcu, 30. i 31. maja i 1. juna 1957. godine. - Тираж
300. - Predgovor priređivača: str. 7-8.

ISBN 978-86-87857-06-3

а) Просторно планирање
COBISS.SR-ID 247253772

Izabrane knjige i publikacije

- 1948. *Urbanizam i sile koje ga pokreću*
- 1950. *Urbanizam kroz vekove 1 – Jugoslavija*
- 1952. *Urbanizam kroz vekove - Stari vek*
- 1952. *Savremena arhitektura 1 - Postanak i poreklo*
- 1953. *Tehnika urbanizma 1A*
- 1955. *Savremena arhitektura 2 – Pobornici*
- 1957. *Tehnika urbanizma 1B*
- 1958. *Tehnika urbanizma 2A-2B, Saobraćaj*
- 1963. *Savremena arhitektura 3 – Sledbenici*
- 1965. *Savremena arhitektura 4 - Misaone pritoke*

Izabrana izvedena dela

- 1932. Jugoslovenski studentski dom, Prag
- 1936. Grand hotel, ostrvo Lopud kraj Dubrovnika
- 1938. Vila Rusalka, Dubrovnik
- 1939. Vila Vesna, Dubrovnik
- 1940. Dom ferijalnog saveza, Dubrovnik
- 1963. Generalštab, Beograd

Izabrani projekti i konkursi

- 1930. Rekonstrukcija Terazijske terase, Beograd
- 1930. Kupališni kompleks Bačvice, Split
- 1946. Generalni urbanistički plan Beograda

www.apps.org.rs

